

TARTU ÜLIKOOL

Ühiskonnateaduste Instituut

Raamatukogunduse ja infokeskkondade õppekava

**Praeguste Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude asupaigad
aastatel 1940-1964**

Lõputöö

Imbi Lumiste

Juhendaja: Ilmar Vaaro (lektor)

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. LÄHTEKOHAD JA ALLIKAD	6
1.1 Töös kasutatud allikate ülevaade.....	6
1.2 Aastate 1940- 1960 Eesti raamatukogunduse üldülevaade	8
1.3 Soome raamatukogude ruumid 1920.- 1960. aastatel	11
1.4 Eesti haldusjaotus 1940.- 1964. aastal.....	13
1.5 Käesolevas töös kasutamist leidvate raamatukogude asupaikade piiritlemine	16
2. KOOLIMAJADES ASUNUD RAAMATUKOGUD	18
2.1 Koolimajja jäänud raamatukogud	19
2.2 Eramajadesse paigutatud raamatukogud	21
2.3 Täitevkomitee, külanõukogu või vallamajade ruumidesse paigutatud raamatukogud.....	23
2.4 Rahvamajadesse paigutatud raamatukogud.....	26
3. SELTSIMAJADES ASUNUD RAAMATUKOGUD	31
3.1 Seltsi- ja rahvamajadesse jäänud raamatukogud.	32
3.2 Linnavalitsuse majja paigutatud raamatukogu.	34
3.3 Erinevate asutuste hoonetesse paigutatud raamatukogud.....	35
3.4 Raamatukogu omaette majja	36
4. VALLAMAJADES JA LINNAVALITSUSE HOONETES ASUNUD RAAMATUKOGUD	40
4.1 Täitevvoimu hoonetesse paigutatud raamatukogud	40
4.2 Mõisahoonetesse asunud raamatukogud	43
4.3 Koolimajja asunud raamatukogu.....	44
4.4 Eramajja asunud raamatukogu	45
4.5 Eramajas asunud raamatukogu.....	48
5. RAAMATUKOGU SÕJAEELNE ASUKOHT TEADMATA JA PEALE SÕDA ASUTATUD RAAMATUKOGUD	50
5.1 Raamatukogu sõjaeelne asukoht teadmata	50
5.2 Peale sõda asutatud raamatukogud.....	51
KOKKUVÕTE.....	55
KASUTATUD MATERJALID	58

LISAD	63
<i>Lisa 1</i> Seltsidest alguse saanud raamatukogud.....	63
<i>Lisa 2</i> Raamatukogude asukohad enne ja peale Teist maailmasõda	64
<i>Lisa 3</i> Raamatukogude paiknemine Lääne-Virumaal aastate lõikes	66
<i>Lisa 4</i> Koolimäe koolimaja	67
<i>Lisa 5</i> Viru-Kabala rahvamaja	68
<i>Lisa 6</i> Viru-Kabala raamatukogu ruumiplaan	69
SUMMARY	70

SISSEJUHATUS

Raamatukogud on läbi aegade olnud teadmiste ja hariduse andmise allikaks ning kultuuri ja seltsielu keskusteks. Aegade jooksul on raamatukogu iseloomu ja funktsioone mõjutanud ning muutnud sõjad ja võimude vahetused. Raamatukogude paiknemine ja tema tingimused on alati sõltunud ühiskonnast, milles parasjagu viibitakse.

Käesolev töö on teoreetiline uurimus Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude paiknemisest aastatel 1940-1964. Virumaa ajaloolised alad on jagatud tänaste Lääne- ja Ida-Viru maakonna vahel, ning kuna Lääne-Virumaa piirid muutusid käsitletaval perioodil korduvalt mitmete haldusjaotuste käigus, olen oma töös arvestanud praeguseid maakonna piire. Töös käsitletava ajaperioodi lõpp 1964. aasta sai määratud põhjusel, et selleks ajaks oli välja kujunenud Lääne-Virumaa piir praegusel kujul.

Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude paiknemist antud perioodil ajendas käsitlema asjaolu, et selle maakonna raamatukogudest on uuritud vaid Lääne-Virumaa Keskraamatukogu ajalugu. (100 aastat..., 2012) Kuna teiste raamatukogude ajalugu pole varem uuritud, annaks käesolev töö ülevaate raamatukogudest ja nende asukohtade muutumistest Lääne-Virumaal üleminekul täiesti teistsugusesse ideoloogilisse ja poliitilisse keskkonda. Uurimisobjektiks on praegu eksisteerivad raamatukogud, mis tegutsesid juba enne 1940. aastat ja kuni 1964. aastani loodud raamatukogud. Lääne-Virumaal tegutseb hetkel 42 raamatukogu, töös käsitletakse neist 37 raamatukogu ajalugu. Tööst jäid välja Hulja ja Viitna raamatukogud, mis loodi hilisemal perioodil ning Jäneda ja Lehtse raamatukogud, mis toodi Lääne-Virumaa haldusalasse 2006. aastal. Kasutatavaid andmeid ei õnnestunud leida Tudu ja Vinni-Pajusti raamatukogu kohta.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on saada ülevaade sellest, kuidas muutusid raamatukogude asupaigad peale 1940. aastal alanud okupatsiooni. Samuti on sooviks välja selgitada, kas raamatukogude asupaikade muutumises võib täheldada kindlat süsteemi või toimus see kaootiliselt.

Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised ülesanded:

- koguda informatsiooni praegu eksisteerivate Lääne-Virumaa raamatukogude kohta
- töötada läbi kõik töös käsitletavate Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude kroonikad, säilinud raamatukogudest informatsiooni andvad arhiiviallikad ja perioodika
- olemasolevate andmete põhjal saada ülevaade raamatukogude paiknemisest aastatel 1940- 1964
- võimalusel välja selgitada, millised olid raamatukogude ümberpaiknemise põhjused
- võimalusel analüüsida rahvaraamatukogude asupaikade muutuste põhjuseid

Töö põhialuseks on Lääne-Virumaa 32 rahvaraamatukogu kroonikad. Andmete täiendamiseks ja täpsustamiseks kasutati arhiiviallikaid ja perioodikas ilmunud artikleid. Võeti vajadusel ühendust inimestega, kes omavad informatsiooni töös käsitletavate raamatukogude kohta. Vastavalt töö kvalitatiivsele iseloomule ning kasutatud allikmaterjalidele kasutati uurimismeetodina allikakriitikat ning dokumentide analüüsi.

Seminaritöö koosneb viiest peatükist, kasutatud allikate loetelust ning kuuest lisast.

Kuna raamatukogusid on keeruline grupeerida, siis on aluseks võetud raamatukogude enne 1940. aastat paiknemise asukoht. Esimeses peatükis antakse ülevaade käesoleva töö lähtekohtadest ja allikatest. Teine peatükk vaatleb koolimajas asunud raamatukogusid, nende ümberpaiknemist ja selle põhjuseid. Kolmas peatükk käsitleb seltsi- ja rahvamajades asunud raamatukogusid, nende ümberpaiknemist ja selle põhjuseid. Neljas peatükk käsitleb vallamajades ja linnavalitsuse hoonetes asunud raamatukogusid, nende ümberpaiknemist ja selle põhjuseid. Viies peatükk käsitleb raamatukogusid, mille sõjaeelne asupaik on teadmata ja peale sõda asutatud raamatukogusid, nende ümberpaiknemist ja selle põhjuseid. Raamatukogude ümberpaiknemine on jaotatud rühmadesse uute asupaikade järgi, milleks on koolimajad, seltsi- ja rahvamajad, täitevõimu poolt hallatavad hooned, eramajad, mõisahooned ja erinevate asutuste hooned.

1. LÄHTEKOHAD JA ALLIKAD

1.1 Töös kasutatud allikate ülevaade

Antud uurimustöö on valminud erinevate kasutatud allikmaterjalide läbitöötamise tulemusena.

Töö põhialuseks on praegu eksisteerivate Lääne-Virumaa raamatukogude kroonikad. Informatsiooni saamine kroonikatest oli üsna problemaatiline, kuna väga paljud neist on väga napisõnalised ja koostatud lünklikult. Raamatukogude ruume ja nende olukorda puudutavat informatsiooni on kroonikates napilt või puudub kroonika üldse. Tihti piirdub teave vaid raamatukogu ümberpaiknemise faktiga. Kõike seda arvesse võttes on antud töös andmed mõne raamatukogu kohta puudulikud.

Kõige informrikam on Koolimäe raamatukogu kroonika, kuna see kajastab iga- aastaselt raamatukogu tegemisi ja eluolu raamatukogu loomisest alates. Sellist põhjalikku infokogu nii varajastest aegadest on võimaldanud koostada seltsi koosolekute säilinud protokollid ja aastaaruanded. Andmete täpsustamiseks peeti telefonivestlus praeguse Vergi raamatukogu juhataja Reet Kütt'iga, kes on Koolimäelt pärit ja käinud sealses koolis. Koolimäe raamatukogus töötas ta alates 1968. aastast, võttes raamatukogu üle Olga Rommilt. (R.Kütt, isiklik informatsioon 23.04.2015)

Viru-Kabala raamatukogu kroonikat on samuti järjepidevalt koostatud ja see võimaldas saada piisava ülevaate raamatukogu ruumide paiknemisest ja oludest. Tapa raamatukogu kroonikast saadud informatsiooni aitas täiendada Harri Allandi poolt koostatud raamat „Tapa linn läbi aegade“. (Allandi, 2005)

Salla ja Lahu raamatukogudel kroonikad puuduvad ning seetõttu võttis töö koostaja informatsiooni saamiseks ühendust neid raamatukogusid kauaaegselt juhtinud Kai Jaanseni ja Hilja Int'iga. Laekvere raamatukogul samuti käsitletavast perioodist kroonika puudub ja seega tuli informatsiooni saamiseks kasutada perioodikas ilmunud artikleid ning peeti

telefonivestlus Laekvere põliselaniku Vaike Kiviseppaga. (V.Kivisepp, isiklik informatsioon 15.05.2015)

Triigi raamatukogu kroonika ja dokumentatsioon hävisid tulekahjus 1993. aastal ja seetõttu tuli informatsiooni saamiseks kasutada veebis asuvat Triigi raamatukogu kodulehekülge. Kuna ka Võsu raamatukogu kroonika koos dokumentatsiooniga hävis tulekahjus 1958. aastal, siis on allikana kasutatud Mari-Anne Heljas'e poolt koostatud raamatut „Võsu rahvas ja tema lugu”. (Heljas, 2009)

Raamatukogude üldist tausta ja tegevust töös vaadeldaval perioodil aitasid avada erinevad Eesti raamatukogundust ja tsensuuri käsitlevad raamatud. Kõige enam kasutatud allikaks on Kalju-Olev Veskimägi raamat Eesti raamatukogude ajaloost. Liivi Uuet'i poolt koostatud teatmik „Eesti haldusjaotus 20. sajandil“ võimaldas koostada ülevaate haldusjaotuse protsessidest töös käsitletaval perioodil, mis puudutasid Lääne-Virumaa territooriumil asuvaid alasid.

Kuna võis eeldada, et kohalikus Rakvere arhiivis leidub säilikuid maakonna raamatukogude kohta, siis oli esmaseks tööks info kogumine arhiivide infosüsteemi AIS kaudu. Üles kirjutati eeldatavat vajalikku infot sisaldavate säilikute leidandmed ja nendega pöörduiti Riigiarhiivi Rakvere osakonna poole, kus töö autor vaatas läbi Lääne-Virumaa raamatukogude aruanded ja teisi raamatukogusid puudutavaid dokumente aastatest 1945- 1964. Antud töö aineseks vajalikku materjali leidis vähe. Selle perioodi raamatukogude aruanded kajastavad suuremas osas raamatukogude töö ideoloogilist poolt ja statistilisi näitajaid. Raamatukogude ruume ja olusid kirjeldavat infot oli ära märgitud väheste raamatukogude puhul. Osade raamatukogude aruanded kinnitasid kroonikas sisalduvaid andmeid, mis esmapilgul olid kahtlust tekitanud. Mõne raamatukogu, nagu Aaspere, Kadila, Kihlevere, Viru-Jaagupi ja Karepa puhul aitasid arhiiviandmed täiendada kroonikate puudulikke andmeid.

Otsing digitaalarhiivist DIGAR võimaldas leida olemasolevat informatsiooni andnud täiendavaid artikleid, mis olid ilmunud kohalikus maakonna ajalehes Virumaa Teataja. Kuna DIGARil puudub märksõnaline kombineeritud otsingu võimalus, siis oli vajaliku materjali leidmine suurest tulemite mahust küllaltki keeruline.

Võrdlusmaterjalina antud uurimuse temaatikal leidis käsitlemist Hanna Aaltoneni raamat „The Finnish Library Space“ (2012), mis vaatlleb erinevaid suundumusi Soome raamatukogude ehitamise kohta erinevatel aastakümnetel.

Et näha, kas Eestis võis olla käsitletaval perioodil raamatukogude paiknemises mingit süsteemsust, siis kasutati võrdlemiseks olemasolevaid andmeid mõne teise maakonna kohta. Võrdlusena oli võimalik kasutada uurimistöid Valgamaa, Võrumaa ja Viljandimaa raamatukogude kohta. Valgamaa maaraamatukogude paiknemist on uurinud Heleen Karja (2013) ja Võrumaa rahvaraamatukogude paiknemist Ülle Siska (2014). Viljandimaa raamatukogude arenguteed on 1967. aastal uurinud Helju Lehesmets. Karja ja Siska uurimistööd on üles ehitatud kronoloogiliselt, lähtudes kindlal ajaperioodil toimunud muutustest raamatukogude asupaikade vahetuses. Heleen Karja töö võimaldab saada rohkem võrdlusmaterjali, kuna seal on välja toodud informatsioon, millistest asupaikadest kuhu mingi raamatukogu liikus. Ülle Siska töös on rohkem välja toodud raamatukogude arvuline liikumine, aga pole võimalik kindlaks teha milliseid asupaiku raamatukogud vahetasid. See puudutab rohkem just seltsi- ja rahvamajades asunud raamatukogusid, kuna need on paigutatud ühishoonete alla. Helju Lehesmetsa töö temaatika on veidi teistsugune. Töö on väga põhjalik ja ülevaatlik, kuid arusaadavalt mõjutatud toleaegeest poliitilisest olukorrast, ning ei käsitle raamatukogude paiknemist. Siiski oli võimalik raamatukogude võrgu plaani uurides teada saada millistes hoonetes raamatukogud asusid.

Seega võib öelda, et raamatukogude kroonikad andsid käesoleva töö jaoks kasutatava informatsiooni põhisisu, kirjandus raamatukogude ajaloo kohta kujundas tööle ajastut kajastava tausta. Arhiiviallikad ning ajaleheartiklid täpsustasid ja illustreerisid juba olemasolevat infot, ning uurimistööd andsid võimaluse võrdlusteks.

1.2 Aastate 1940- 1960 Eesti raamatukogunduse üldülevaade

1940. aastal toimus suur pööre Eesti ajaloos. Eesti Vabariigi riigi normaalne arengutee katkes ning Eestis kehtestati nõukogude võim. Peale riigipööret toimusid kõigis eluvaldkondades suured ja olulised muutused, mis puudutasid ka eestlaste kultuurielu, mida hakati vormima nõukoguliku mudeli järgi. Peatahtsaks tõusis kultuuri ideoloogiline muutmine uuele võimule sobilikuks.

Enne Teist Maailmasõda tegutsesid Eesti Vabariigis enamjaolt seltsiraamatukogud, kuid nõukogude okupatsiooni tulles muutus olukord täielikult. 1940. aastal seltside tegevus keelustati. Samal aastal hakkasid raamatukogud kandma rahvaraamatukogude nime. Kõik kohalike omavalitsuste raamatukogud läksid uude võrku automaatselt, seltsidele kuulunud raamatukogud natsionaliseeriti ja seejärel liideti teistega. Rahvaraamatukogunduse korraldamise juhend 1940. aastast nägi ette, et rahvaraamatukogu kasutamine on kõigile vaba ja maksuta ning kogu peab olema avatud vähemalt kaks korda nädalas. (Veskimägi 2000, lk 439)

Vastvallutatud Eesti raamatukoguvõrku lõhkudes lähtuti teesist, et loodav raamatukoguvõrk oleks püsiv ja rangelt valitud fondikoostisega ning annaks hädavajaliku teadmiste miinimumi kaasaja teaduse tasemel ja vastaks hetke nõudmistele. Eestis oli raamatukoguvõrk 1940. aastaks arenguvõimelisena välja kujunenud. (Lotman 1991, lk 87)

Raamatukogud allutati Hariduse Rahvakomissariaadi poliithariduse osakonnale. Olulisemad muutused Eesti raamatukogude töös tulenesid raamatukogudele esitatud ülesannetest. Kui Avalikkude raamatukogude seadus raamatukogude nägi põhiülesannetena ette „võimaldada kodanikkudele kirjanduse tarvitamine“, siis nõukogude raamatukogunduses seati esikohale ideoloogiline külg. Nõukogude valitsuse otsustes öeldi selgelt, et raamatukogud on NSV Liidus ideoloogiaasutused, kelle põhiülesandeks on kommunistliku partei ja nõukogude riigi poliitika aktiivne propageerimine ning „uue inimese“ harimine ja kasvatamine. Töökorralduses tuli neist põhimõtetest ka lähtuda. (Tingre 2000, lk. 62-63)

Tegelema tuli hakata nõukogude inimese poliitilise ja kõlbelise kasvatamisega ja ühiskondlik-poliitilise kirjanduse propagandaga. 1940. aastaid iseloomustabki kogu vana hävitamine ja aluse loomine uuele nõukogulikule raamatukogundusele.

1940. aasta juulis alustas nõukogude võim ulatusliku tsensuuriga. 29. juulil 1940. aastal võttis sisekaitseülem Harald Habermann vastu esimese raamatute konfiskeerimise ja hävitamise otsuse. Kokku sisaldasid 1940. aastal vastu võetud viis nimekirja 1552 nimetust: 904 eesti-, 507 vene- ja 141 võõrkeelset. Keelatud olid 20. autori kõik teosed, kogu Kaitseliitu ja Naiskodukaitset puudutav kirjandus ning kirjastuse Loodus ”Tänapäeva Romaani“ sarjas ilmunud raamatud. Raamatute keelamine ja hävitamine kestis terve esimese nõukogude aasta kuni 1941. aasta juunini. (Möldre 2005, lk 25-26)

Kokku arvestatult keelas nõukogude võim Eesti Vabariigi aegsetest raamatutest umbes 86,4 protsenti, absoluutarvuna 27 500- 28 300 nimetust. Ja viimseni kõik ajalehed ja ajakirjad. (Veskimägi 2000, lk. 416)

Viimane mahukam kirjanduse keelunimestik ilmus 1966. aastal. Saksa okupatsiooni aegne tsensuur tegeles omakorda mittesoovitavate raamatute kõrvaldamisega.

Raamatukogude tööjõu osas toimusid samuti suured muutused. Kaadri volavus oli tol ajal väga suur. Varasematel aegadel olid raamatukoguga tegelejateks enamasti kooliõpetajad, kes tegid seda tööd oma põhitöö kõrvalt. Uue aja alguses pidid parema puudumisel raamatukogus töötama hoopis teistsuguse töö tegijad. 1948.aastal ühe järjekordse üleliidulise aktsiooni käigus kadus võimalus kooliõpetajatel kohakaasluse alusel töötada ning sealt alates tulid rahvaraamatukogudesse töötajad, kes ainult raamatute ja lugejatega tegelesidki. Küla jaoks oli see uus ametikoht ja kulus aega, enne kui töötaja omaks võeti. (Veskimägi 2000, lk. 441) Eriharidusega raamatukogutöötajaid rahvaraamatukogudele hakati koolitama alles 1952. aastal.

1946. aastal alustas tööd „Tallinna Bibkollektor“, mille ülesandeks oli varustada raamatukogusid kirjanduse ja rakendusmaterjaliga. Kuni 1958. aastani telliti kirjandust kõigile rahvaraamatukogudele ühtemoodi. Kirjanduse tellimiseks olid summad ette nähtud kohalikes eelarvetes, mille olukord ei olnud mitte hea. Et raamatute ostmise võiks pidevalt käia, tsentraliseeriti külaraamatukogude kirjanduse ostmise summad Eesti NSV eelarvesse. Neid kasutas Kultuurhariduslike Asutuste Komitee Bibkollektorist raamatukogudele kirjandust saates. Raamatuid ilmus vähe ja peaaegu kõik sellest saadeti raamatukogudele, ühiskondlik- poliitilisi brošüüre mitmes eksemplaris. Seetõttu kujunesid külaraamatukogud ühenäoliseks. (Veskimägi 2000, lk. 443)

Rahvaraamatukogude elus oli üks suuremaid muutusi 50ndate aastate lõpus avariilite sisseseadmine. (Veskimägi 2000, lk 445)

Raamatukogude plaanipärane töö nägi ette igal aastal kas säilitada või suurendada lugejate ja laenutuste arvnäitajaid. Tuli täita paljusid ettekirjutusi ja sotsialistliku võistluse kohustusi, teha poliitilist ja ateistlikku kasvatustööd, tähistada nõukogude elu tähtsündmusi. Nõuti laialdast massitööd ja aktiivset osavõttu sotsialistlikust ülesehitustööst. Märksõnadeks oli

nõukogulik elulaad, nõukogude inimese poliitiline ja kõlbeline kasvatamine, ühiskondlik-poliitilise kirjanduse propaganda. Raamatukogude ülesanne oli kasvatada uut inimest.

Uue võimu ajal võeti lisaks kooli- ja rahvamajadele raamatukogude asukohtadena kasutusele külanõukogud, täitevkomiteed ja teised omavalitsuse asutused ning ka eramajad, kus aga ruumi nappis. Raamatukogusid võis olla ümberpaiknemisel täitevvõimu hoonetesse ka ideoloogiliselt kergem suunata ja kontrollida. Kuna koolimajades asunud raamatukogudes töötasid enne sõda enamuses kooliõpetajad oma põhitöö kõrvalt, siis riigikorra muutumisega hakati sellele tööle suunama rohkem teistsuguse suunitlusega töötajaid, näiteks täitevkomitee või külanõukogu ametnikke, kes samuti oma põhitöö kõrvalt seda ametit pidasid.

NLKP Keskkomitee 1959. aasta otsus „Raamatukogunduse olukorrast ja selle parandamise abinõudest meie maal“ sätestas, et raamatukogu asukoht peab olema kergelt ligipääsetav ja kohas kus toimub aktiivsem liikumine. Peetakse kasulikuks olla läheduses kultuuri- või rahvamajaga, kooliga, külanõukoguga jne. Raamatukogud ei tohi asuda teiste asutustega ühes toas ja nende ruumides ei tohi pidada koosolekuid, nõupidamisi ega üritusi, mis ei ole raamatukogu tööga seotud. (Raamatukoguhoidja..., 1964: 397)

Väga paljudel juhtudel nendest nõuetest kinni ei peetud, ning mõnel puhul olid raamatukogu ruumid siiski mõne teise asutusega ühiskasutuses. Uusi hooneid ei olnud peale sõda majanduslikult võimalik ehitada, siis võetigi kasutusele kõik olemasolevad pinnad. Antud olukorda valgustab ilmekalt Virumaa Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee kultuuriosakonna seletuskiri aastast 1946, kust võib lugeda, et 1946.-1950.aastatel raamatukogude ja muuseumide alal ei ole ette nähtud ehitisi luua, kuna raamatukogud asuvad kas rahvamajades, külanõukogudes, koolimajades jne. (LVMA.177.1.75)

Piirkonniti olid raamatukogude ümberpaiknemise põhjused erinevad, nii ka antud töös käsitletud Lääne-Virumaal paiknevate raamatukogude puhul mingeid ühiseid põhjuseid väga välja tuua ei saa.

1.3 Soome raamatukogude ruumid 1920.- 1960. aastatel

Enne Teist maailmasõda võrreldi tihti Eesti raamatukogunduses toimuvat Soome sama valdkonnaga. Kalju-Olev Veskimägi on toonud oma raamatus välja fakte, millest võib

järeldada, et riikide vahel toimus koostöö. Juba 1917. aastal plaaniti saata raamatukogude instruktor väljaõppele Soome. 1919. aastal oli Soome huvitatud Eesti sundeksemplaridest, kuna soomlased tahtsid täielikku kogu Eesti trükistest. Mingil ajal see projekt kahjuks katkes. Eesti raamatukogunduse üks arendajatest Friedrich Puksoo käis kogemusi saamas Tartu ülikooli stipendiaadina 1919. aastal Helsingi ülikooli raamatukogus, kuid tutvus ka rahvaraamatukogudega. (Veskimägi 2000, lk 290, 302, 326-327)

Hanna Aaltoneni raamatu „The Finnish Library Space“ puhul on tegemist põhjaliku uurimusega Soome raamatukogude ruumidest ja paiknemisest.

20. sajandi alguses koosnesid Soome maapiirkondade raamatukogud enamuses vaid mõnest raamaturiiulist või kapist ja tihti kasutati ruume ka mõnel teisel otstarbel. 1920ndatel aastatel asusid raamatukogud äärmiselt tagasihoidlikes tingimustes. Enamus maaraamatukogudest asusid mõne teise asutusega koos, omaette ruumides raekojas või mõnes teises omavalitsusele kuulavas hoones. Esimene spetsiaalselt raamatukogu jaoks ehitatud hoone avati 1938. aastal Laitilas. Selles hoones oli mõõdukalt suur laenutusruum, lugemisruum ja paar ruumi raamatukogu potentsiaalseks laienemiseks.

Mõned mõned suuremad raamatukogud ehitati sel perioodil juba tänapäevase modernse mõttemalli kohaselt. Kõigi teiste raamatukogude planeerimisel lähtuti vanadest traditsioonidest. Ei olnud ühtset kesket ruumi, raamatukogu oli kindlalt jagatud eraldi ruumideks.

1921. aastal alustati raamatukogude riikliku järelevalve ja nõustamisega. Põhifookuseks oli, et igas kohalikus omavalitsuses pidi olema oma raamatukogu. Kohtadel käisid raamatukogude inspektorid, kes assisteerisid ja selgitasid, mida oleks vaja teha kehvade tingimuste probleemi lahendamiseks. Kõikidele raamatukogudele kehtestati ruumide miinimumnõuded. Nähti ette, et raamatukoguruumid peaksid asuma esimesel korrusel sissepääsuga tänava poolt. Raamaturiiulitele peaks lugejatel olema vaba juurdepääs ja raamatukoguhoidja peaks omama täit ülevaadet raamatukogu ruumis toimuvast. Eraldi rõhutati, et raamatukogu peab olema puhas ja korras, mugava ja koduse atmosfääriga.

Raamatukogud hakkasid järk- järgult saama oma ruume ja liikusid lihtsast, suletud raamatukappidega raamatukogust avariilitega raamatukogude poole. Raamatukogude selline arendamine kestis 1949. aastani.

Peale sõda kogu senine ehitamisega seotud olukord muutus. Hakati nõudma, et raamatukogude projekteerimisega tegeleksid kindlad arhitektid. Kuna arhitektidel puudusid teadmised raamatukogude ruumidele vajalikest nõuetest, siis koostati kindlaksmääratud arhitektidele nõuded, mille baasil nad hakkasid raamatukogusid projekteerima.

1950ndate aastate algul tekkis diskussioon, kas suuremate ruumide saamiseks tuleks renoveerida kohalike omavalitsuste hooneid, kas raamatukogu peaks olema osa mingist omavalitsuse hoonest või peaks raamatukogu omama täiesti omaette hoonet, mis ei oleks seotud kohaliku omavalitsusega. Peeti vajalikuks raamatukogude haaramist kohalike omavalitsuse ehitusprogrammidesse, kuna paljud omavalitsused ei mõistnud siiani selle vajalikkust. Riikliku raamatukoguameti direktor Mauno Kanninen koostas maa-raamatukogude ehitusprogrammi, mille kohaselt pidi munitsipaalraamatukogul olema keskmiselt 100- 200m² pinda. Minimaalseks pinnaks pidas ta 75- 150m² ja raamatukogu pidi asuma kas eraldi majatiivas või oma hoones. Koolide juures asuvatele raamatukogudele pidas ta optimaalseks 35- 45m² pinda.

1950ndatel hakkasid kohalikud omavalitsused raamatukogude probleemidega tegelema. Ehitati palju uusi raamatukogusid, mille pinnad jäid vahemikku 40- 400m².

Riiklik Raamatukogubüroo andis Mauno Kannineni toimetamisel 1953. aastal välja käsiraamatu, kuidas ehitada uusi raamatukoguhoneid. Büroo koostas ka mudelplaanid ja ehitusjoonised koos kommentaaridega 60, 80 ja 140m². ehitamiseks.

Paljud uued raamatukogud ehitati 1960ndatel aastatel. (Aaltonen 2012, lk 89-106)

1.4 Eesti haldusjaotus 1940.- 1964. aastal

Antud peatüki allikaks on Liivi Uuet'i poolt koostatud teatmik „Eesti haldusjaotus 20. sajandil“. Teatmiku andmestiku peamised allikad on ametlike aktide publikatsioonid ja arhivaalid.

1939. aasta aprillis oli Eestis 11 maakonda, 33 linna ja 248 valda. Virumaal oli 4 linna ja 33 valda. Eesti okupeerimise järel 1940. aasta juunis asuti omavalitsuste faktilisele likvideerimisele. 25. augustil võeti vastu Eesti NSV konstitutsioon. Selle järgi koosnes Eesti 11 maakonnast ning 4 linnast. Konstitutsioonis polnud kohaliku omavalitsuse mõistet. Esialgu

jätkasid osalt muudetud koosseisus tööd senised maa-, linna- ja vallavalitsused. 1941. aastal Saksa vägede poolt vallutatud piirkondades tulid taas kokku endised valla- ja linnavalitsused. 1944. aasta augustis-septembris moodustati seoses Eesti hõivamisega Nõukogude vägede poolt kohalikud täitevkomiteed.

Uus haldusjaotuse ümberkujundamise ajajärk algas 1945. aastal ja selle ajajärgu lõpuks võib lugeda 1964. aastat, mil kujunes jaotus 15 rajooniks.

Olulisim haldusjaotuse muudatus oli 25. veebruaril 1949. aastal kahe uue maakonna moodustamine, kui Virumaa idaosast sai Jõhvi maakond ja Tartumaa põhjaosast ning Viljandimaa kirdeosast Jõgevamaa. Samast kuupäevast suurendati Viru maakonda selle läänepiiril asuvate Harju ja Järva maakonna osadega. Harjumaast liideti Virumaaga Kolga ja Kõnnu vald ning Loksa alev. Järvamaast liideti Virumaaga Tapa linn ning Lehtse valla Saksi ja Tapa külanõukogu, mis arvati vastavalt Assamalla ja Undla valda. Virumaa koosnes pärast muudatusi Rakvere, Kunda ja Tapa linnast, Loksa alevist ning 20 vallast.

Seadused külanõukogude moodustamise kohta võeti vastu augustis-septembris 1945. Kokku oli ette nähtud moodustada 637 külanõukogu, ühes vallas keskmiselt 2-3, mõnes suurema elanike arvu ja pindalaga vallas kuni 5 külanõukogu. Kogu reform toimus kiirustades ja mõnes piirkonnas olusid arvestamata. Praeguseid maakonna piire silmas pidades kuulus Virumaale reformijärgselt 17 valda 54 külanõukoguga.

Külanõukogude loomise järel maal mõneks ajaks suuremad muudatused vaibusid. Jätkus suurematest asulatest alevite moodustamine.

1950. aastal toimus haldusjaotuse ajaloo kõige radikaalsem reform, mille käigus likvideeriti maakonnad ja vallad. Eesti jagati maarajoonideks ning külanõukogud muudeti rajooninõukogudele alluvateks esimese astme haldusüksusteks. 26. septembril 1950. aastal jagati Eesti ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadusega 39 rajooniks. Viru maakonna 8 vallast moodustati 21 külanõukoguga Rakvere rajoon. Järva ja Viru maakonna 6 vallast moodustati 17 külanõukoguga Tapa rajoon. Viru ja Järva maakonna 7 vallast moodustati 23 külanõukoguga Väike-Maarja rajoon.

1952. aastal moodustati Eestis 3 oblastit, mille eksisteerimine jäi lühikeseks ja lõpetati 1953. aasta aprillis. Rakvere, Tapa ja Väike-Maarja rajoonid kuulusid Tallinna oblastisse.

1954. aastal oli oluliseks haldusmuudatuseks külanõukogude kärpimine poole võrra. Selle põhjusteks olid kolhooside liitmine, mille käigus liidetud kolhooside maakasutused jäid eri külanõukogude territooriumidele, halduskulude kärpimise vajadus ja maarahvastiku pidev vähenemine. Rakvere rajooni 21 külanõukogust jäi alles 9, lisaks toodi Kiviõli rajoonist üle Tudu külanõukogu. Tapa rajooni 17 külanõukogust jäi alles 10 ja Väike-Maarja rajooni 23 külanõukogust 11.

1957. aastast algas rajoonide liitmine, mille käigus toodi Loksa rajoonist Rakvere rajooni üle Vihula ja Võsu külanõukogud. Väga ulatuslik rajoonide reform toimus 1959. aastal, mil 37 rajoonist likvideeriti 13. Antud reformi käigus toodi Mustvee rajoonist Rakvere rajooni üle Oonurme külanõukogu ning Kiviõli rajoonist Kabala ja Viru-Nigula külanõukogud. Suur külanõukogude arvu vähenemine toimus 1960. aastal, mil kokku likvideeriti 64 külanõukogu ja muudeti neist paljude piire. Rakvere rajoonis likvideeriti 5, Tapa rajoonis 1 ja Väike-Maarja rajoonis 6 külanõukogu.

Viimane suurem haldusjaotuse muutmine toimus 1962. aasta märtsist kuni 1963. aasta jaanuarini. 1962. aastal likvideeriti Väike-Maarja ja Tapa rajoonid. Väike-Maarja liideti Rakvere rajooniga ja Tapa Paide rajooniga. Samal ajavahemikul viidi Rakvere rajooni üle Kadrina, Saksi ja Vohnja külanõukogud. 1963. aastal liideti Rakvere rajooniga ka Tapa linn. Praeguse Lääne-Virumaa piire silmas pidades oli sellega haldusjaotuse muumine lõppenud ja kõik selleks ajaks Rakvere rajooni toodud haldusüksused kuuluvad siiani Lääne-Virumaa koosseisu.

1965. aasta 1. jaanuari seisuga oli Eestis 15 rajooni, 32 linna, 22 alevit ja 238 külanõukogu. (Uuet 2002, lk 77-190)

1.5 Käesolevas töös kasutamist leidvate raamatukogude asupaikade piiritlemine

Käesolevas töös on raamatukogude asupaikade grupeerimisel kasutatud kindlalt piiritletud termineid.

Koolimaja on hoone, kus tegutseb kool ja toimub õppetöö. Kool on ajalooliselt omanud suurt tähtsust kohaliku paikkonna kultuuri ja seltsielu keskusena. Juba 19. sajandi alguses pandi alus vallakoolidele, kuid venestamise käigus nimetati vallakoolid 1885. aastal ümber ministeeriumikoolideks. 1920. aastal muudeti vallakoolid avalikeks algkoolideks. 20. sajandil loodi enamus sellise koolide juurde, kuna paljudel juhtudel olid nende algatajaks koolmeistrid. Raamatukogude asutajateks olnud seltsid tegutsesid tihti koolimajades ja samuti tuli raamatukogude asutamise algatus sageli kooliõpetajatelt, kellest said koguhoidjad-korraldajad.

Seltsimaja- seltside kooskäimise koht, mis oli üldiselt avatud vaid seltsi liikmetele. Tihtipeale võisid seltsimajad, millel olid nõutavad ruumid olemas, kuuluda rahvamajade võrku. Sel juhul nimetati neid ka rahvamaja- seltsimajadeks või lihtsalt rahvamajaks.

Rahvamajad- kindla ruumikomplektiga hoone, mis oli avatud tegevuspiirkonna elanikele ja organisatsioonidele. Sõdadevahelisel perioodil pidid rahvamajad olema kultuuri-ja haridustöö keskuseks väljaspool kooli ning oma tegevuspiirkonna haridusorganisatsioonide ja seltside koduks. Selle ülesande täimiseks kasutati rahvamaju raamatukogude ja lugemistubade paigutamiseks, õpiringide, kursuste, loengute ja rahvakoosolekute korraldamiseks, laulu, muusika, näitekunsti ja kehalise kasvatused edendamiseks. Rahvamajade seaduse järgi oli soovituslik raamatukogu olemasolu rahvamajas. (Štrik 2014)

Kohalikke kultuuriasutusi on nimetatud erinevatel aegadel veel klubideks ja kultuurimajadeks.

Käesolevas töös on kasutatud terminit „täitevvoim“. Selle nimetuse alla on koondatud kõik hetkel täidesaatva võimu organid- vallad, külanõukogud, täitevkomiteed, linna- ja alevivalitsused.

Sõna „vald“ tähendab skandinaavia laensõnana „võimu“ ja on kasutuses olnud juba mitusada aastat. Vald sai olulisimaks haldusüksuseks Eestis seoses Eesti Vabariigi asutamisega 1918. aastal. Eesti alal püstitati esimesed vallamajad 19. sajandi keskpaigas.

20. sajandi esimestel kümnenditel küll vallamaju ehitati, kuid sageli paigutati vallavalitsus võõrandatud mõisahoonesse. Tihti asusid vallamajad üsna eraldi, olles eemal suurematest küladest või kirikutest. 1920ndatel aastatel avati paljudes vallamajades avalikud raamatukogud. Kuna vallavalitsuste osa oli raamatukogude toetamisel olnud vähene, siis 1925. aastal kehtima hakanud avalikkude raamatukogude seaduse kohaselt pidid valla, alevi või linnavalitsused asutama või ülal pidama raamatukogusid, et need kõigile kogukonna liikmetele kättesaadavad oleksid. Määrati kindel ülalpidamise kord ja summad. (Avalikkude... ,1925:3) See seadus võis olla ajendiks uute raamatukogude tekkele või nende asumisele kohaliku omavalitsuse alluvusse ja hoonetesse.

Sõja- aastatel said paljud vallamajad kannatada, neid põletati ja rüüstati. Kannatada said, või hävisid täielikult ka seal asunud raamatukogud. 1940. aasta riigipööre tõi omavalitsuste toimimisse suured muutused. Vahetus ametkond ning vallavalitsused muutusid ühtlasi uue ideoloogia levitamise keskusteks. 1945. aastal muutus ka haldussüsteem. Senised vallavalitsused nimetati ümber valdade täitevkomiteedeks ning nende alluvuses moodustati külanõukogud.

Mõis oli suur eesõigustega maavaldus ja põllumajanduslik tootmisüksus, varem ka administratiiv- ja omavalitsusüksus (mõisavald), mille hulka kuulusid väiksemate end ise ära majandavate üksustena talud. Enamik mõisatest võõrandati nende omanikelt 1919. aastal maaseaduse alusel. Riigistatud mõisa süda anti enamasti valla käsutusse. (Eesti...2013, lk 42-45) Kuna sel ajal oli vähe esinduslikke koolimaju, rahvamaju jm ühiskondlikke hooneid, võeti paljud mõisasüdamed nendena kasutusele. Peahoonesse paigutati tihti kool või kohalik rahvamaja ja nii muutus mõis kohaliku elu ja kultuuri keskuseks. 20. sajandi teisel poolel, mil hakati suuremas mahus maa-asulaid välja ehitama, jäi mõis tihti ka küla või aleviku keskuseks ning sinna hakati muuhulgas paigutama ka raamatukogusid.

Eramajaks nimetatakse eraisikule kuuluvat maja. Inimeste küüditamisel nõukogude võimu poolt konfiskeeriti nende vara, sealhulgas ka majad, mida võim hakkas kasutama oma äranägemist mööda. Paljud raamatukogud paigutati uue võimu tulles eramajadesse, milles mõnes elas ka omanik ise, ning mõnel puhul maksti omanikule üüri. On teadmata, kas omanikud ise vabatahtlikult oma ruume välja üürisid, aga on ka võimalus, et surve selleks tuli võimu poolt. Samuti leidsid raamatukogud asupaigad ka küüditatute majadesse.

2. KOOLIMAJADES ASUNUD RAAMATUKOGUD

Raamatukogude asutamine oli tihedalt seotud koolide ja hariduseluga, kuna raamatukogud avati eelkõige koolide ja haridusseltside juurde. Kui hakkas elavnema emakeelse hariduse andmiseks haridusseltside loomine, elavnes ka raamatukogude asutamine.

Carl Robert Jakobson pidas rahvuslikul ärkamisajal vajalikuks, et rahvas saaks haritud ja selleks peaks iga kooli juures raamatukogu olema, kuhu kõigil inimesel oleks võimalik tulla. Ka Jakob Hurt pidas emakeelt ja selle edendamist vajalikuks, ning selle tarbeks raamatukogude ja koolide ning seltside loomist. Ado Grenzstein õhutas samuti raamatukogusid asutama, öeldes, et iga koolimaja peaks endale raamatukogu asutama. Ainult nii saavat rahvas oma kirjandust tundma õppida, kui tal igal pool raamatukogud kasutada on. (Veskimägi 2000, lk 142-143, 146)

Raamatukapp klassinurgas, selles sadakond õhukest raamatukest, neid korraldamas ja lugejatele välja andmas kohustusega koormatud rahvavalgustaja- koolmeister, vallakirjutaja või muidu kirjandussõber - selline oli rahvaraamatukogu algus. (Veskimägi 2000, lk 10)

Eesti rahvaraamatukogu oli kooli töö jätkaja. Ärkamisaja tippaastaks 1886 oli maal asutatud vähemalt 135 rahvaraamatukogu (Ibid lk 149- 151)

19. sajandi 70.- 80. aastatel polnud Balti kubermangus koolide juures paiknenud raamatukogudel tegutsemiseks ministri luba vaja. Kui aga koolmeister otsustas raamatukogu rajada vallamaja või muu seltsi juurde, siis pidi ta vastavalt 1884. aastal vastu võetud määrusele kubernerilt loa taotlema. 1904. aastal tehti koolide juures tegutsevatele raamatukogudele mõningaid järeleandmisi, mille kohaselt ei saadud enam luba haridusministeeriumilt, vaid maakonna koolikomiteelt. (Ibid lk 161-162, 196)

Ajakirjas Raamatukogu (1923) on välja toodud üleriigilise raamatukoguhoidjate kongressi resolutsioon, mille kohaselt peetakse raamatukogude võrgu teostamisel soovitavaks toetada eeskätt ka koolide ja seltside juures kohalikul algatusel tekkinud raamatukogusid. (Rahvaraamatukogude....- Raamatukogu, 1923:1, lk 34).

1935. aastal oli Haridusministeeriumi vabaharidustöö osakond raamatukogunduse tervendamise eesmärgil asunud ümber korraldama ka raamatukogude võrku. Korraldatud ankeetide põhjal selgus, et raamatuid loetakse kõige rohkem 3- 5 km kaugusel raamatukogu asukohast. Kuna aga koolimajade võrk oli korraldatud nii, et ka koolilaste keskmiseks koolitee pikkuseks oli 3- 5 km, siis kavatsetakse raamatukogusid viia koolide juurde, tehes nende kasutamise kohalikule rahvale kättesaadavaks. Praegustest raamatukogudest asub juba 53% koolimajades. (Raamatukogude....- Virumaa Teataja, 1939, 15.03)

Lääne-Virumaa raamatukogudest suurem osa asutati hariduse või kultuuriga seotud seltside poolt ja olid enamasti paigutatud kas kooli või seltsimajja. 1939. aasta seisuga paiknes antud töös käsitletavatest raamatukogudest koolimajades kaksteist raamatukogu ehk 39% koguarvust. Kümme neist oli asutatud erinevate seltside poolt. Võsupere raamatukogu asutajaks oli küll kooliõpetaja, kuid paari aasta pärast asutati haridusselts ja raamatukogu läks nende omandusse.

2.1 Koolimajja jäänud raamatukogud

Ülevaate Koolimäe raamatukogu kohta võimaldas saada väga põhjalikult koostatud kroonikaraamat. Koolimäe raamatukogu asutati 1924. aastal Koolimäe Raamatukogu Seltsi nime all ja asus vastvalminud Koolimäe algkooli ruumides. Seltsi asutamise initsiaatoriks oli tolelaegne kooli juhataja. Kuna selles väikeses rannakülas puudus rahvamaja, siis oli koolimaja tõeliseks küla- ja seltsielu keskuseks ja selts koos raamatukoguga selle eestvedajaks.

Juba esimesel tegevusaastal oli seltsil 62 liiget. 1925. aastal liitus raamatukogu avalikkude raamatukogude võrguga. Raamatukogu asus 56 m² suuruses klassiruumis, kus raamatute jaoks olid vitriinkapid. Raamatute laenutamine ja lugemislaua kasutamine toimus peale tundide lõppu. Raamatukogu selts ei piirdunud vaid oma tavapärase tegevusega, seal tegutses aastakümneid ka näitering, mis sai oma tegevuseks vajadusel kasutada koolimaja saali. Väga aktiivselt tegeleti näitemängude ning operettide õppimisega. Asutamise algusest alates korraldati koolimajas aastas mitmeid peo- või näitemängu õhtuid, millest saadud tulu kasutati raamatute ostmiseks ja majanduskuludeks. Selts teenis tulu näitemängude piletite müügist, riiehoiust ja einelauast. Näiteringi tegevus katkes vaid 1941.-1944. aastatel.

Juba 1945. aastal õpiti ära ja esitati kaks näidendit. Viimane sissekanne raamatukogu kroonikasse näiteringi tegevuse kohta on 1964. aastast. 1930. aastal oli raamatukogu ja lugemislaud avatud laupäeva õhtul ja pühapäevadel kui koolitööd ei toimunud. Selts oli väga aktiivne erinevate praktiliste, majapidamises vajalike kursuste korraldamisel – näiteks keedu- ja kokakursused, kännu ja kivilõhkumise kursused, vildivalmistamise kursused jne. Samuti ostis selts aiapritsi, mida talupidajatele tasu eest välja laenutati. Seltsi hea rahaline seis võimaldas laenu andmist ja ühtlasi teeniti laenuprotsentidelt. Näiteks oli 1936. aastal antud laenu Võsu Tuletõrje Ühingule 200 krooni ja Vergi Tarvitajate ühisusele 318 krooni.

Raamatukogu selts likvideeriti 3. novembril 1940. aastal. Raamatukogust sai 1941. aastal Koolimäe külaraamatukogu. 1942. aastal asusid saksa okupatsiooniväed koolimajja elama ja raamatukogu pidi välja kolima. Raamatud ning osa inventarist viidi eramajja ja lugejatele olid raamatud sel perioodil kättesaamatud. 1944. aastal toodi allesjäänud raamatufond ja inventar taas koolimajja klassiruumi, kus raamatud asusid kappides. Inventar, mis oli jäänud koolimajja, olid purunenud ja raamatud, mis olid lugejate käes, jäid kõik kadunuks. Raamatukogu töö toimus Koolimäe Algkooli 56m² klassiruumis ja oli avatud alates 14.00, mil klassis tunnid lõppesid.

1952. aastal hakati koolimajas korraldama kinoseansse, enne mida toimus kirjanduse tutvustamine bibliograafilise ülevaate näol. Et ruum oleks piisavalt suur, siis selle jaoks eemaldati vajaduse korral klassiruumi ja saali vahel olev liikuv vahesein. 1959. aastal ei vastanud kinoaparaadi hoidmise ruum tuletõrje nõuetele ja kino loobus oma teenusest.

1951. aastal kolis raamatukogu omaette, maja teises otsas olevatesse kooliteenija endistesse eluruumidesse 28m² pinnale. Raamatukogu kasutada oli kaks tuba. Klassiruumi jäi alles kapp lasteraamatutega, mis raamatukogule kuulusid ja kust õpetajad vajadusel lastele raamatuid laenutasid.

1960. aastal suleti algkool õpilaste vähesuse tõttu ja nii läks kogu 234 m² maja raamatukogu käsutusse. 1964. aastal müüdi hoone ENSV Teatriühingu puhkekoduks ja raamatukogu pidi taas tõmbuma oma endistesse ruumidesse 28m² suurusele pinnale. Samades ruumides asus maja 1995. aastani, mil raamatukogu koliti ümber Verki ja nimi muutus Vergi raamatukogu.

Raamatukogu asutamisest alates oli raamatukogu asukohaks Koolimäe algkooli maja ja juhatajaks aastatel 1944-1968 Olga Romm, kes oli samas raamatukogus töötanud alates 1938. aastast. (Koolimäe raamatukogu kroonika, 1924-1988)

Pärast sõda vahetusid enamasti raamatukogutöötajad tihti ning seepärast võib pidada Olga Rommi kauaaegset Koolimäel töötamist üsna erandlikuks. Ta oli sündinud ja kasvanud lähedalolevas Pedassaare külas, koolis käinud Koolimäel ja täiskasvanuea elanud samas külas. Ta tundis väga hästi kohalikke olusid ja inimesi ning seepärast suutis ka okupatsiooniaja tingimustes töötada nii, et säiluksid kohalikud traditsioonid.

Koolimäe raamatukogu oli ainus Lääne-Virumaal, kelle puhul on läbi aastate tuntav tugev kogukondlik kokkuhoidmine ja ühistegevus. Tegevused ei olnud piiratud ainult raamatukogu ruumi silmas pidades, vaid kasutati ära kogu koolimajas olemasolevaid võimalusi.

Lepna raamatukogu eelkäija Mädaapea külaraamatukogu algus ulatub aastasse 1892, mil kuraator määras 60 rubla Rakvere valla Tõrma vallakooli juures raamatukogu asutamiseks. 1922. aastal toodi kool koos raamatukoguga üle endisesse Mädaapea härrastemajja. Mädaapea 6. klassilise algkooli juures asuv raamatukogu nimetati 1927. aastal Rakvere valla avalikuks raamatukoguks ja tema haldajaks oli kohalik karskusselts. Raamatuid laenutas tol ajal kooliõpetaja. 1945. aastast alates andis raamatuid juba välja raamatukogu juhataja. 1964. aasta aruandest võib lugeda, et raamatukogu laenutusruum on hämar ja röske ning pinda on 40 m². (LVMA.837.1.46)

Kool asus raamatukoguga ühes majas 1965. aastani ja raamatukogu asus mõisahoones 1995. aastani. 1996. aastal nimetati raamatukogu ümber Lepna raamatukoguks. (Lepna raamatukogu kroonika)

2.2 Eramajadesse paigutatud raamatukogud

Eramajadesse asusid 1941.- 1950. aastatel neli raamatukogu: Assamalla, Rakke, Uhtna ja Võsupere.

1920. aastal asutati Assamalla kooli klassis Porkuni Rahvaraamatukogu Selts koos rahvaraamatukoguga, mille nimeks sai Porkuni rahvaraamatukogu ja hilisemalt Assamalla raamatukogu. Raamatukogu eestvedajaks oli kohalik koolmeister. Raamatukogu kapp asus ühes vaheruumis õpetaja korteri ja kooliklassi vahel. 1927/28. aastal oli äripäeval raamatukogu toas koolilaste riiete ruum. Kuna raamatukogu on sellel ajal suletud, siis raskusi sellega ei olnud. 1938. aastal asusid raamatud koolimaja vahekoridoris kahes kapis. 1944. aastal hõivasid sakslased koolimaja. Töötaja oli eelnevalt jõudnud raamatud viia oma koju.

Koolil oli rohkem ruumi vaja ja seetõttu koliti raamatukogu 1946. aastal eramajja, mida jagati raadiosõlmega. Raamatukogul oli kasutada omette tuba. 1952. aastal koliti vallamajja, kus peale korduvaid majasiseseid liikumisi oli 1961. aastaks raamatukogu kasutuses 45 m² põrandapinda. (Assamalla raamatukogu kroonika, 1920-1974)

Rakke Raamatukogu asutati 1912. aastal Rakke Rahvahariduse Seltsi poolt. 1914. aastal ei kinnitanud kuberner raamatukoguseltsi, vaid kinnitati haridusselts. Arvatavasti oli kubeneri keelu põhjuseks see, et raamatukogu asutajate hulgas oli talle poliitilisel põhjusel vastuvõetamatuid inimesi. (Kinnep 2014, lk 32)

Kapp raamatutega asus haridusseltsi majas ühes ruumis, mida pidude ajal kasutati einelaua ruumina. Raamatukogu järgmine asukoht oli samas majas lava kõrval asuvas seltsiliikmete toas. Mõne aasta pärast toimus raamatukogu ümberasumine Rakke koolimajja, kuna Hariduse Selts loovutas oma majast osa ruume kodumajanduskoolile.

Peale Teist Maailmasõda asus raamatukogu kaua aastaid erinevates eramajades. Okupatsiooniaja algaastail paiknes raamatukogu Karl Kadaku majas ja oli seal avatud 3 tundi päevas. 1941. aastal kolis raamatukogu Nurme majja 24 m² suurusesse tuppa. 1954. aastal vahetati majaomaniku soovil tuba samas majas väiksema vastu, kus ruumi oli vaid 16 m². 1962. aastal saadi avaramad 36 m² ruumid Pauluse majja, kus oli kasutada kaks suurt tuba. Aja jooksul toimus veel kolimisi, kuni 1972. aastal saadi päris oma ruumid. (Rakke raamatukogu kroonika)

Sämi koolimajas oli ennesõjaaegsel ajal kaks raamatukappi, üks haridusseltsi ja teine tuletõrjeseltsi raamatutega. Kaks korda nädalas laenutas rahvale raamatuid koolijuhataja. Uhtna- Sämi Maanaiste Seltsil oli 1936. aastal plaan asutada raamatukogu. Selle asutamise heaks korraldati ka loterii, kuid täpsemad andmed raamatukogu loomise kohta puuduvad.

Uhtna raamatukogu alguseks loetakse 1947. aastat ja see asus Sämi algkooli juhataja 8 m² kabinetis ja kandis nimetust Sõmeru valla Sämi raamatukogu. 1948. aastal koostatud aktist võib lugeda, et raamatukogusse on kokku kogutud raamatud, mis kuulusid Sämi raamatukogule, kuid olid saksa okupatsiooni ajal rahva poolt laiali tassitud.

1950. aastal viidi raamatukogu eramajja, kus oli kasutada üks tuba. 1951. aastal koliti Uhtna mõisahoonesse. Kuna Uhtna kolhoos oli küllaltki jõukas, siis hoolitseti järjekindlalt raamatukogu tingimuste eest. Avarates ja korralikult remonditud ruumides asus raamatukogu kuni 1994. aastani. (Uhtna raamatukogu kroonika)

Võsupere raamatukogu on Võhma raamatukogu järeltulija. Asutatud 1906. aastal kooliõpetaja algatusel ja asukoht oli algusaastatel Palmse ministeeriumi koolis Võhma külas. 1908. aastal asutati Haridusselts ja raamatukogu anti üle seltsile. 1944. aastal viidi raamatukogu Võhma Rahvamaja vastas asuvasse eramajja 68 m² suurusele pinnale, kuhu jäadi 1989. aastani. Täpsemaid andmed olude kohta ei õnnestunud välja selgitada. (Võsupere raamatukogu kroonika)

Koolimajadest eramajadesse paigutatud raamatukogude puhul on kindel põhjus koolist äraviimiseks välja toodud vaid Assamalla raamatukogul. Kooli klassid muutusid kahekomplektilisteks ja kool vajab rohkem ruumi. Rakke, Uhtna ja Võsupere puhul on ümberpaigutamise põhjused teadmata. Kuigi nõukogude okupatsiooni algusaastatel toimus majade natsionaliseerimine, siis antud raamatukogude puhul paigutati nad ümber teadaolevalt eraomanduses olevatesse majadesse. Raamatukogude käsutuses olevad pindade suurus oli vahemikus 16- 68m².

2.3 Täitevkomitee, külanõukogu või vallamajade ruumidesse paigutatud raamatukogud

Täitevkomitee, külanõukogu või vallamajadesse viidi 1940.- 1952. aastal üle Kiltsi, Roela, Salla ja Vihula raamatukogud.

1930. aastal asutati kohalike õpetajate organiseerimisel Kiltsi Haridusselts, mille eesmärgiks oli vabaharidustöö edendamine. Seltsil oli oma raamatukogu, mis paiknes mõisahoones asuva koolimaja paremas tiibhoones omaette ruumis. Sellest raamatukogust on alguse saanud praegune Kiltsi raamatukogu. 1948. aastast asus Kiltsi rahvaraamatukogu külanõukogu ruumides (Pikk tn. 4). Esialgne põrandapind oli 10 m². Edasiste liikumiste kohta täpsemad andmed puuduvad, kuid teadaolevalt paiknes raamatukogu 1960. aastate keskpaigas eramajas, mille teises pooles elasid maja omanikud. (Kiltsi raamatukogu kroonika)

1901. aastal anti luba muuta Roela kooli raamatukogu avalikkusele kättesaadavaks külaraamatukoguks. 1905. aasta paiku hakkas seni mõnekümnest raamatust koosnenud Roela kooli raamatute kogu tänu külaelu aktivistide toetusele suurenema ja see nimetati 1909. aastal ümber Roela Kirjanduse ja Muusika Seltsi Raamatukoguks. Raamatukogu asus Roela

Vallakooli (algkooli) ruumides. Raamatukogu ja seltsielu eestvedajaks oli kooli juhataja-õpetaja Jüri Hansar. Pärast tema tööleasumisest 1908. aastal, lasi Roela parun Wrangell ehitada mõisakooli tarbeks uue maja, mis on tänaseni säilinud. Alates loomisest asus raamatukogu järjepidevalt vallakooliga ühes majas 45 aastat. Tulenevalt avalike raamatukogude seadusest hakkas raamatukogu 1925. aastast kuuluma avalike raamatukogude võrku. Raamatukogu asus koolijuhataja korteris ühes toas, milles pinda 20 m². Mööblis üks kapp ja mõni riiul. Raamatuid sai laenutada soovi korral iga päev, kui aga keegi soovis. 1929. aastal oli raamatukogu avatud üks kord nädalas laupäeviti. 1946. aastal kolitakse koolimajast täitevkomiteega ühe katuse alla. 1948. aasta üleandmisaktis uuele juhatajale Helmut Uuenile nähtub, et raamatukogu on üle viidud talumajja, mis kuulus hr. Kasele. Raamatukogu kasutada oli üks ruum ja akt hindab kogu sisustuse mitterahuldavaks. 1952. aastal sai raamatukogu uued avaramad ruumid taas külanõukogu majja. 1960. aastal koliti raamatukogu äsjaremonditud mõisahäärberi lastetuppa, kus ruumi oli 42 m². Sinna jäi raamatukogu 1966. aastani. Endine külanõukogu maja ehitati ümber haiglaks. (Roela raamatukogu kroonika)

Salla raamatukogu kohta käiv informatsioon on saadud raamatukogus 1960.-2007. aastal juhatajana töötanud Kai Jaansenilt.

Salla raamatukogu on asutatud 1920. aastal Salla Haridusseltsi poolt. Raamatukogu asus Salla koolimajas ühes klassiruumis. Raamatuid saadi annetustena ja osteti näiteringi etenduste saadavast tulust. 1945. aastal on raamatukogu nimetuseks Salla Valla Keskraamatukogu. 1952. aastal viiakse raamatukogu Salla vallamaja ruumidesse. Paari aasta pärast alustab samas majas tööd külanõukogu. 1957. aastal saab raamatukogu omale ruumi juurde. Ka 1961. aastal antakse raamatukogule ruume juurde, kuid maja seisukord on vilets ja asukoht ka mitte kõige parem. Selles asukohas asub raamatukogu 1997. aastani, mil raamatukogu kolis Salla mõisahoonesse. (K.Jaansen, isiklik informatsioon 04.05.2015)

Enne sõda eksisteeris Vihulas paralleelselt kaks raamatukogu- 1913. aastal avatud Vihula vallaraamatukogu, mis asus vallamajas ja 1917. aastal rajatud Vihula Hariduse Seltsi Raamatukogu, mis asus Annikvere kooli ruumides. Haridusselts muretses raamatukogusse muu kirjanduse kõrval ka lastekirjandust ja neid said õpilased laenutada. Aeg- ajalt toimus ühes klassis lugemislaud. Raamatud laotati kooli laudadele, kus õpilased võisid neid koolist vabal ajal lugeda. Raamatukogust said ka õpetajad neile õppetööks vajalikku kirjandust. Alguses asus raamatukogu ühe õpetaja korteris, kes sealt ise raamatuid laenutas. Nii said

lähemal elavad õpilased raamatuid ka suvel lugeda. 1924. aastal asus raamatukogu kooli kantseleis. Aastatel 1927-1928 muudeti seltsi raamatukogu avalikuks raamatukoguks.

Raamatukogu eest hoolitsemine jäi peale 1930. aastat tagasihoidlikuks, sest kilomeeter eemal tegutses valla raamatukogu. Seltsi raamatukogu väljastpoolt mingit toetust ei saanud. Vallaametnikud olid haridusseltsi vastu võtnud vaenuliku hoiaku ja seetõttu asusid nad tagasihoidlikumaks jäänud vallaraamatukogu järjele seadma. Kuna valla rahalised võimalused olid paremad kui haridusseltsil, siis kujunes valla raamatukogust avalikele raamatukogudele esitatud nõuetele vastav raamatukogu, mida pidevalt täiendati. See teema leidis käsitlemist ka ajalehes.

„Vihulas asuvad võrdlemisi lähedal kaks suuremat raamatukogu- Vihula haridusseltsi raamatukogu ja Vihula Valla raamatukogu. Esimene on vanemaid ja suuremaid (üle 2999 köite) ümbruskonnas. Et aga seltsil puuduvad summad uute raamatute ostmiseks ja et vanemad teosed ümbruskonnas juba enamvähem loetud on, siis on nimetatud raamatukogu lugejate arv üsna kokku kuivanud. Ka on väga suur protsent raamatuid lagunenenud ja nõuavad köitmist. Rohkem tarvitamist leiab avalikkude raamatukogude võrku ülesvõetud Vihula valla raamatukogu.“ (Kuidas loeb Vihula.- Virumaa Teataja, 1932, 17.11)

Vihula Valla raamatukogul oli vallamajas kasutada omaette korralik ruum, kus lugejad raamatutele ligi ei pääsenud. Sisse oli seatud kaardisüsteem. Lugejad valisid raamatukaartide hulgast endale sobiva raamatu kaardi, mille järgi juhataja neile soovitud raamatu välja otsis. Raamatukogu juhatajaks oli valla abisekretär.

1940. aasta okupatsiooni alguses toodi vallaraamatukogu kooli üle, kogud liideti ja riigistati. 1940.- 1950. aastatel asus Vihula raamatukogu Paasi külas Vihula vallamajas. Seal koliti raamatukogu Karula külasse kolhoosi kontoris, kuna Karulas elas rohkem rahvast. Täpsed aastaarvud selle perioodi liikumiste kohta puuduvad. 1960. aastal kolis raamatukogu taas Vihula koolimajja, kus asub tänaseni. (Vihula raamatukogu kroonika)

Nii Kiltsi, Roela, Salla kui Vihula raamatukogude ümberpaigutamise kindlaid põhjuseid välja tuua ei saa. Üheks põhjuseks võib olla riigikorra mutumine, mille tulemusel tekkisid täiesti uued institutsioonid. Ennesõjaaegset Kiltsi raamatukogu ruumide olud on teadmata, kuid kuna koolimaja asub Kiltsi asundusest paari kilomeetri kaugusel, siis võis üheks põhjuseks olla raamatukogu toomine asulasse. Kuna sõja ajal paiknes kooli tiibhoonetes saksa sõjavägi, siis võib vaid oletada, et see oli raamatukogu koolist lahkumise põhjuseks. Roela raamatukogu

puhul on oluline paiknemise järjepidevus- 45 aastat vallakooliga ühes hoones, kuid uue korra tingimustes ei olnud ilmselt mõeldav raamatukogu paiknemine koolijuhataja korteris. Vihula puhul on erakordne, et ühes väikeses maakohas oli kaks konkureerivat raamatukogu. Sarnase võrdluse võib välja tuua, kui 1936. aastal tegutses Viljandimaal Uue-Võidu Haridusseltsi raamatukogu, aga vald asutas ka oma raamatukogu. Kaks konkureerivat raamatukogu oleks kiratsema jäänud ning see kutsus esile ägeda võitluse. Lõpuks võeti mõlemad raamatukogud avalike raamatukogude võrku ja asusid mõlemad Saarepeedi koolimajas. Ühte pidas ülal vald, teist selts ja vald. (Lehesmets 1967, lk 51-52)

2.4 Rahvamajadesse paigutatud raamatukogud

Rahvamajadesse paigutati 1941.- 1945. aastatel Karepa ja Väike-Maarja raamatukogud.

Karepa raamatukogu alguseks võib pidada Selja Lugejate Ringi. Algdokumendina on säilinud lugejate, raamatute ja laenutuste registreerimise vihik, kus esimene laenutus on kirjas 20. novembrist 1908. aastal. Raamatukogu asus algselt Selja koolimajas ja raamatuid laenutas ja fondi hooldas kooli juhataja. Karepa koolimajja toodi raamatukogu 1919/20. aastal, kus sellega tegelesid samuti kooli juhatajad. Raamatukogu kuulus Selja Lauulu ja Mängu Seltsile. 21. veebruaril 1939. aastal sõlmisid Varangu Vallavalitsus ja Selja Lauulu ja Mängu Selts lepingu, mille järgi hakkas raamatukogu täitma kõiki avaliku raamatukogu ülesandeid. Saksa okupatsiooni ajal (1941-1944) asusid raamatukapid raamatutega Karepa rahvamajas ilma hooldajata ja valveta. Palju raamatuid kanti sealt laiali ja jäidki kaduma. 1944. aasta 14. detsembril registreeriti Karepa raamatukogu taas ja asukohaks oli endiselt rahvamaja.

1964. aasta seisuga oli raamatukogul rahvamajas kasutada 75 m² pinda. (LVMA.837.1.46)

Raamatukogu asus rahvamajas 1994. aastani, mil ta taas koolimajja viidi. (Karepa raamatukogu kroonika)

Praeguse Väike-Maarja raamatukogu eelkäija asutati 1906. aastal Väike-Maarja Põllumeste Seltsi poolt. Algusaastatel oli kogu väike ja mõeldud ainult seltsiliikmetele kasutamiseks. Alles 1918. aastal otsustati hakata väikese tasu eest laenutama ka teistele huvilistele. 1925. aastal võeti raamatukogu avalikkude raamatukogude võrku ja hakkas kandma pikka nimetust- Väike-Maarja Põllumeeste Seltsi juures asuv Vao valla rahvaraamatukogu. Samal aastal mainitakse esmakordselt, et raamatukogu asus seltsimajas, kus tema kasutada oli 22,5 m²

tuba. 1929. aastal saadi samas majas kasutamiseks veel teine 10m² tuba, milles seati sisse lugemistuba.

1939. aastal nimetati raamatukogu ümber Vao valla avalikuks rahvaraamatukoguks, millel ei olnud enam seost põllumeeste seltsiga. Seetõttu hakkas selts raamatukogult üüri nõudma. Siis otsustati raamatukogu äsjaalminud algkooli majja üle viia, kus raamatukogu asus ühes ruumis kantsleiga.

Saksa okupatsiooni ajal (tõenäoliselt 1943. aastal) viidi raamatukogu koolidirektori nõudmisel majast välja põhjendusel, et kellel neid raamatuid ikka tarvis on. Uueks asukohaks sai kirikumõisa hoone, kus lugejaid käis vähe. 1945. aastal kolis raamatukogu taas tagasi rahvamaja II korrusele oma endistesse ruumidesse. 1949. aastal muutub nimetus Vao valla Rahvaraamatukoguks. Väike-Maarja rajooni moodustamine 1950. aastal tõi kaasa järjekordse kolimise. Raamatukogu ruumid sai omale vastloodud kultuurharidusosakond ja raamatukogu kolis allkorrusel uutesse avaramatesse ruumidesse. Muutus ka raamatukogu tüüp ja nimetuseks sai Väike-Maarja Rajooniraamatukogu. 1952. aasta sügisel kolis raamatukogu taas tagasi II korrusele, kuhu jäädigi 26 aastaks. Väike-Maarja rajooni likvideerimisel 1962. aastal sai raamatukogust aleviraamatukogu ja aasta pärast külaraamatukogu. (Väike-Maarja raamatukogu kroonika)

Rahvamajadesse paigutatud Karepa ja Väike-Maarja raamatukogude jaoks on rahvamajad olnud asupaigaks väikeste vahedega aastakümneteks. Karepa puhul toimus esimene liikumine koolimajast koolimajja. Saksa okupatsiooni aegne paiknemiskoht jäigi raamatukogu asupaigaks. Väike-Maarja rahvamaja on raamatukogu jaoks olnud põliseks asupaigaks. Vahepealset sealt eemalolekut saab võtta kui ajutist, mille põhjustasid kahe asutuse vahelised ebakõlad.

Allikmaterjalidest saadud andmed olid paljude raamatukogude puhul lünklikud. Kõige napimalt on andmeid Kiltsi ja Võsupere raamatukogude kohta. Asukohavahetuste põhjused olid välja toodud vaid Assamalla ja Väike-Maarja raamatukogu puhul.

Koolimaja raamatukogu asupaigana andis sageli võimaluse laiemaks tegevuseks. Korraldati näitemänge, näidati kino jne. Kuna enne sõda olid raamatukoguhoidjateks tihti kooliõpetajad, siis võib ka rahvahariduse seisukohalt koolimaja raamatukogu asupaigana väga oluliseks

pidada. Kui varem olid koolid ja kooliõpetajad suures osas rahva vaimse poole eest hoolekandjad, siis uus võim võttis selle funktsiooni üle. See võis olla üheks põhjuseks, miks raamatukogud koolidest välja koliti. Kaheteistkümnest raamatukogust jäid vaid kaks raamatukogu oma vanasse asupaika. Koolimäe puhul võib põhjuseks võib pidada ühtehoidvat kogukonda ja tugevaid kultuuritraditsioone. Lepna raamatukogu oli oma loomisest saadik kooliga tihedalt seotud ja vahetas ka asukohta koos kooliga.

Eramajadesse paigutati ümber Assamalla, Rakke, Uhtna ja Võsupere raamatukogud. Raamatukogude omanikega eramajadesse viimise põhjused ei ole teda, aga kui maja ei olnud võimude poolt võõrandatud, siis sel perioodil maksti teatavatel puhkudel majaomanikule rekvireeritud pinna eest. Rakke ja hiljem 1960ndate keskpaigas Kiltsi raamatukogu asupaikadeks olnud eramajades elasid omanikud maja teises pooles. Ka Roela raamatukogu üheks asupaigaks aastatel 1948-1952 oli omanikule kuulunud talumaja.

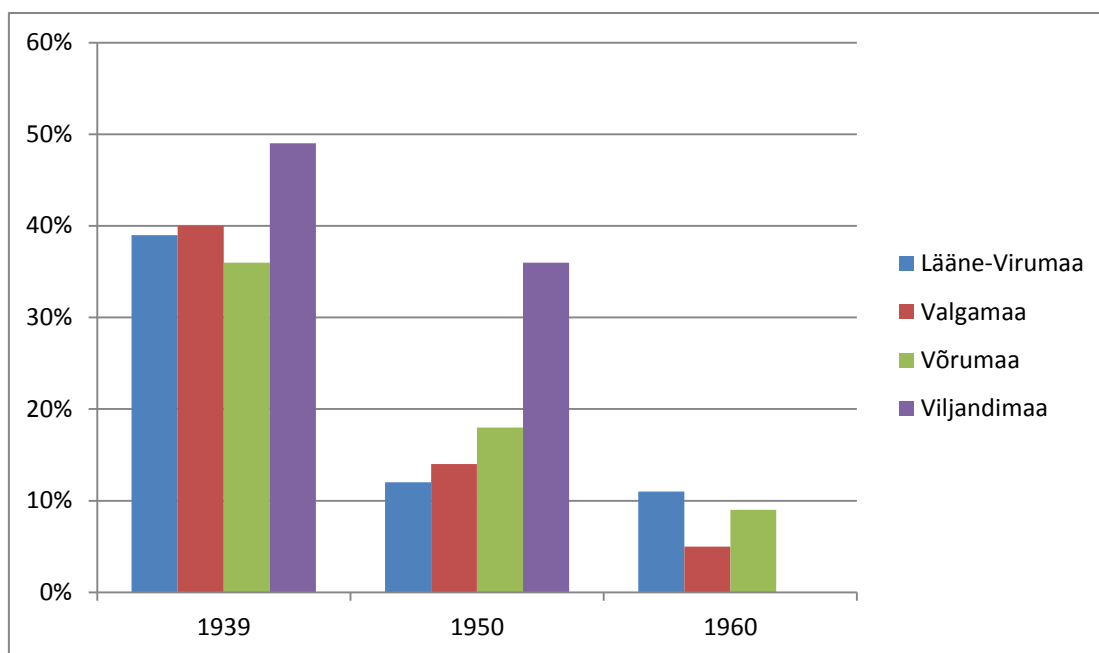
Täitevõimu organite hoonetesse paigutati sõjajärgselt Kiltsi, Roela, Salla ja Vihula raamatukogud. Neist vaid Salla ei muutnud hilisemalt oma asupaika. Rahvamajadesse paigutati Karepa ja Väike-Maarja raamatukogud, kuhu nad jäid aastakümneteks.

Ümberpaiknemiste üheks põhjuseks võisid olla ruumiprobleemid. Kui Koolimäe koolimajas jätkus ruumi paljude erinevate tegevuste jaoks, siis Assamalla raamatukogu oli sunnitud koolimajast lahkuma kooli enda ruumipuuduse tõttu. Sarnase joonena saab välja tuua nende kahe raamatukogu saatust saksa okupatsiooni ajal, mil raamatuvara päästmiseks viisid inimesed need oma kodudesse varjule.

Kui 1939. aasta lõpuks asus koolimajades 39% töös käsitletavate Lääne-Virumaa raamatukogude üldarvust, siis ajavahemikul 1940- 1952 toimunud ümberpaigutamiste järel oli sinna jäänud vaid 13% raamatukogudest. Kaheteistkümnest koolimajas paiknenud raamatukogust jäi sinna vaid kaks, neli liikus eramajja, neli täitevõimu hoonetesse ja kaks rahvamajadesse. Koolimajades asunud raamatukogude arvu suure sõjajärgse languse järel jäi seis järgnevate aastakümnete jooksu küllaltki stabiilseks. 1950. aastal asus koolimajades neli raamatukogu, 1960. aastal viis ja 1964. aastal kolm raamatukogu.

Võrdlusmomendina saab välja tuua raamatukogude ümberpaiknemist koolimajadest mujale teistes maakondades samal perioodil. Võrumaa puhul on detailsem ümberpaiknemise võrdlemine raskendatud, kuna grupp erinevaid hooneid on koondatud nimetuse „ühishooned“

alla. Viljandimaa puhul pole võimalik detailset võrdlust välja tuua, kuna võrdlusmaterjal puudub.

Joonis 1 Koolides asunud raamatukogud

Valgamaal paiknes 1940. aasta juunis koolimajades 40% koguarvust. 1950. aasta seisuga asus koolimajades 14% raamatukogudest. Kaheksast koolimajas paiknenud raamatukogust oli jäänud sinna kolm, kaks liikus rahvamajadesse ja kolm täitevvõimu hoonetesse. 1960. aastal asus koolimajas vaid üks raamatukogu ehk 5%. Üks raamatukogu oli ümber paigutatud külanõukogusse ja üks korterisse. (Karja, 2013)

Võrumaal oli koolimajades 1940. aasta juunis 36% raamatukogude koguarvust. 1950. aastal paiknes koolimajades 18% raamatukogudest. Üheteistkümnest raamatukogust kuus olid endiselt koolimajas, viis oli kolinud ühishoonetesse ja üks külanõukogu hoonesse. 1960. aastal asus koolimajas 9% raamatukogudest. Kuuest raamatukogust kolm olid endiselt koolimajas, kaks raamatukogu oli kolinud külanõukogu hoonetesse ja üks talumajja. (Siska, 2014)

Viljandimaal asus koolimajades 1940. aastal 49%, ehk peaaegu pooled raamatukogudest. 1947. aasta seisuga asusid koolides 36% raamatukogudest. (Lehesmets, 1967)

Võrreldes raamatukogude paiknemisi koolimajades aastate lõikes, võib täheldada, et peale suuremaid ümberpaiknemisi ja koolimajades asunud raamatukogude arvu suurt langust

1940ndatel aastatel, asus 1950. aastaks koolimajades kõigis maakondades 12-18% raamatukogudest. 1960. aastal oli seis Lääne-Virumaal sama, aga Valgamaa ja Võrumaa puhul oli toimunud suur langus, ning koolimajadesse oli jäänud 5-9% raamatukogudest. Üheks tendentsiks sai eramajade kasutuselevõtt raamatukogu ruumide jaoks, mida on kõige ilmekamalt näha Lääne-Virumaa puhul.

Koolimajade osatähtsuse vähenemine raamatukogude asupaikadena oli ilmselt paratamatu, kuna uue võimu tingimustes mitmetel põhjustel raamatukogu side kooliga nõrgenes.

3. SELTSIMAJADES ASUNUD RAAMATUKOGUD

Kui rahvamajad pidid olema avatud kõigile piirkonna elanikele, siis seltsimajad säilitasid teatava kinnisuse, need olid avatud vaid seltsi liikmetele. Raske on tõmmata ühest piirjoont seltsimajade ja rahvamajade vahele. (Štrik 2014)

Seega võib teha üldistuse, et selle kultuurilise institutsiooni nimetus ei ole niivõrd tähtis kui see, milline on tema funktsioon antud keskkonnas ja antud kogukonnale. Lääne- Virumaal olid siis ja on ka praegu olemas nii rahvamajad kui seltsimajad ja antud töös neid nimetusi ei eristata.

Sõdadevahelisel perioodil olid rahvamajad kultuuri- ja haridustöö keskuseks väljaspool kooli ning oma tegevuspiirkonna haridusorganisatsioonide ja seltside asupaigaks. Selle ülesande täimiseks kasutati rahvamaju raamatukogude ja lugemistubade paigutamiseks.

20. sajandi alguses hakkasid koolide juures olevad raamatukogud üha enam maad andma seltside raamatukogudele. Esialgu oli nende erikaal tagasihoidlik, kuid eriti 1905.-1907. aasta revolutsioonile järgnenud aastatel kasvas nende osatähtsus valitsevaks. (Veskimägi 2000, lk 198)

Avalikkude raamatukogude seadusest ei jäetud välja ka seltsiraamatukogud ning oldi need nõus lülitama rahvaraamatukogu võrku eeldusel, et kõik inimesed saavad vabalt seltsi raamatukogust raamatuid laenutada. Selle tulemusena, seaduse jõustumisel, oli ligi 3/4 rahvaraamatukogudest seltside raamatukogud. (Veskimägi 2000, lk 347)

Rahvamajade võrgu korrastamise plaan 1930ndate aastate keskel nägi ette rahvamajade ehitamist või ümberehitamist, mille kaudu oleks sinna leidnud koha ka raamatukogud ja lugemislauad. 1939. aasta lõpuks olid avalike raamatukogude ruumid väga kehvad. Neist 95% kasutas vaid ühte tuba ja 85% raamatukogudest jagas ruume teise asutusega kahasse. 1940. aasta alguses seltside tegevus keelati ja see mõjutas ka raamatukogusid. (Veskimägi 2000, lk 365, 397)

Enamik Lääne-Virumaa raamatukogusid oli enne Teist Maailmasõda asutatud erinevate seltside poolt või nende juurde. Seltsidest on alguse saanud 23 raamatukogu. (Lisa 1)

1939. aasta lõpus asus Lääne-Virumaal seltsi- või rahvamajades kaheksa raamatukogu.

3.1 Seltsi- ja rahvamajadesse jäänud raamatukogud.

Oma sõjaeelsetesse asupaikadesse seltsi- ja rahvamajades jäid Kadila, Viru-Kabala, Viru-Nigula ja Võsu raamatukogud.

1921. aastal registreeris Rakvere- Paide Rahukogu oma otsuse põhjal Kadila Rahvaraamatukogu Seltsi, mille ülesandeks sai raamatukogude, lugemislaudade ja muude taoliste ettevõtmiste abil rahvaharidust edendada. Seltsile alusepanija oli kooliõpetaja Johannes Kask. 1922. aastal liideti selts Nurmetu algkooli juures asuva raamatukoguga ning jäi Nurmetu- Kadila Rahvaraamatukogu Seltsi juhtimise alla. Avalike raamatukogude seadusega 1925. aastast kuulus Nurmetu- Kadila raamatukogu Porkuni valla avalike raamatukogude võrku. Laenutajad töötasid ühiskondlikel alustel. 1930-ndatel aastatel asus raamatukogu Kadila rahvamajas, kus kasutas koos einelauaga ühte tuba. (Kadila raamatukogu kroonika)

1962.-1964. aasta aruannetest selgub, et raamatukogu asus rahvamajas, kus tema kasutada on 40m² pinda. (LVMA.837.1.33; LVMA.837.1.39; LVMA.837.1.46)

Viru-Kabala raamatukogu on asutatud 1924. aastal Kabala Muusika- Kirjanduse Seltsi poolt ja kandis nime Kabala Muusika- Kirjanduse Seltsi raamatukogu. Esmane raamatufond saadi kokku annetustest. Raamatukogu töötas rahvamaja jalutusruumis. 1926. aastal võeti raamatukogu avalikkude raamatukogude võrku. Aastatel 1930-1945 oli raamatukogu nimetus Pada Valla Avalik raamatukogu. Saksa okupatsiooni ajal 1941.-1943. aastal raamatukogu ei töötanud ja alustas taastegutsemist detsembris 1944. aastal. Aastatel 1945-1946 oli raamatukogu nimi Rägavere Valla Kabala raamatukogu ja 1946.-1971. aastatel Rägavere Valla Kabala rahvaraamatukogu.

Peale sõda töötas raamatukogu endiselt rahvamaja jalutussaaalis, mille suurus oli 33 m². Raamatukapid, sahtlid, laekad tuli õhtul lukustada, kuna ruum oli läbikäidav. 1956. aasta kohta on kroonikapidaja kirjutanud, et raamatukogu ruum on väga kitsas, sest ta on pikliku

kujuga. Esialgselt oli see ruum mõeldud tegelaste toaks, kus kostüüme vahetada. Suure osa põrandapinnast võtsid enda alla raamatukapid. Tihti oli rahvamajas üritus koos einelauaga, mis asus raamatukogus. Seal toimunud peomelu käigus said üsna tihti kannatada ka raamatukogu sisustus. Antud ruumis paiknes raamatukogu kuni 1960. aastani. Seoses haldusreformiga 1959. aastal toodi Kabala Kiviõli rajoonist Rakvere rajooni.

Kui 1960. aastal likvideeriti Kabala külanõukogu, sai raamatukogu endale poole külanõukogu majast, teisel poolel asus sidejaoskond. Raamatukogu koliti sisse remontimata ruumidesse, sest remonti oodates oleks need ruumid sidejaoskonna käsutusse läinud. (Viru-Kabala Raamatukogu kroonika)

Viru-Nigula raamatukogu on asutatud 1908. aastal Viru-Nigula Rahvakooli Seltsi poolt. Raamatud saadi annetuste teel. Esimeseks asukohaks oli 19. sajandi alguses mõisniku poolt ehitatud praegune rahvamaja hoone, mille 1920. aastal ostis Viru-Nigula Hariduse Selts enda tegevuseks ja see hakkas kandma rahvamaja nimetust. 1925. aastal hakkas raamatukogu kuuluma avalikkude raamatukogude võrku. Toetust andsid haridusselts ja vallavalitsus, kelle rahade eest osteti uusi raamatuid.

Virumaa Teataja kirjutisest selgub, et üheks raamatukogu asukohaks on olnud panga maja: „Veel käesoleval sügisel kavatseb Viru-Nigula haridusselts oma rahvamaja juures läbi viia osaliselt korrastustöid. Praegu on käsil majahoidja eluruumide, juhatus toa ja einelaua ruumi tapetseerimine, viimane jääks kasutamiseks ka lugemislauana, sest seltsil on kavatsus sügise saabumisel avada lugemislaud. Loodetavasti tuuakse ka raamatukogu, mis seni panga majas asus, rahvamajja üle, milline nähe oleks ka väga soovitatav, ümbruskonna rahva koondamiseks ja sidumiseks rahvamajaga.“ (Viru-Nigula....- Virumaa Teataja, 1935, 11.09)

1940. aasta Virumaa Teataja annab teada, et Viru-Nigula haridusseltsi raamatukogu töötas rahvamajas ja oli avatud pühapäeviti. (Mahu ja....- Virumaa Teataja, 1940, 02.01)

Ajavahemikus 1941.-1944. aastal raamatute laenutamist ei toimunud. Raamatud olid peaaegu kõik laiali kantud. Tööd alustati rahvamajas uuesti 1945. aastal, kus raamatukogu asus 1968. aastani. (Viru-Nigula raamatukogu kroonika)

Võsu Raamatukogu asutati 1910. aastal ja asus vastvalminud Võsu Noorsoo Kasvatuse Seltsi rahva- ja koolimajas. Majas oli seltskondlike ürituste läbiviimiseks suur lavaga saal, riietehoid ja esinejate ruum. Hoonel oli kolm välisust: üks riietehoiuga esikusse ja peosaali,

teine uks, mille esikust pääses samuti peosaali aga ka koolituppa, raamatukogusse, Laenu-Hoiuühisuse kassasse, ning esinejate riietusruumi. Kolmas uks viis esikusse, kust pääses klassituppa. Uus koolimaja ehitati 1932. aastal ja rahvamajast sai ainult kultuurikeskus. Raamatukogule kuulus seal 40 m² suurune pind.

Raamatukogu jäi rahvamajasse kuni 1958. aastani, mil maja hävis tulekahjus ja koos sellega suurem osa raamatukogu fondist ja dokumentatsioonist. 1958. aastal likvideeriti Palmse raamatukogu ja fond ning inventar toodi Võsule. (LVMA.837.1.19)

Pärast tulekahju koliti raamatukogu Mere tn 83 eramajja, mille omanikud olid küüditatud. Samas majas asus ka külanõukogu. Seal asus raamatukogu kuni 1990ndateni. (Heljas 2009, lk 148)

Raamatukogude seltsi- ja rahvamajadesse jäämist võiks seletada sellega, et peale sõda olid need asukohad endiselt külakeskused ja uus võim hakkas neid kasutama peaaegu samade funktsioonidega, kuid hoopis teises ideoloogilises võtmes.

3.2 Linnavalitsuse majja paigutatud raamatukogu.

1921. aastal loodi Tapa Noorsoo Kasvatuse seltsi raamatukogu. Raamatukogu asus kooliga ühes majas, mis hävis 1924. aastal tulekahjus. Raamatukogu leidis ajutise asukoha alevivalitsuse ruumides Paul Uusvelli maja II korrusel. Seoses haridusseltsi maja ehitamisega Nigoli puisteel tulekahjus hävinud koolimaja asemele, eraldati seal 1927. aastal ruumid ka lugemistoa ja seltsi raamatukogu tarvis. Raamatukogu kandis Tapa Hariduse Seltsi Rahvaraamatukogu nime. 17. septembril 1937. aastal otsustas Tapa Noorsoo Kasvatuse Seltsi juhatus raamatukogu koos kõigi varadega linnale üle anda. Kindlad andmed selle kohta, kus asus raamatukogu sõja ajal, puuduvad.

Peale sõda sai raamatukogule pikemaks peatuskohaks linnavalitsusele kuuluv hoone. Kasutada oli kaks ruumi alumisel korrusel sissepääsuga hoovi poolt. 1940ndate aastate lõpus koliti tagasi haridusseltsi majja teisele korrusele, linnavalitsuse poolt vabaks jäänud ruumidesse, mis olid endisest ruumidest avaramad. Samas majas asus ka kultuurimaja. 1950. aastal moodustati Tapa rajoon. Raamatukogu nimetati ümber Tapa Rajooni Raamatukoguks ning see tõi kaasa kohustuse olla metoodiliseks keskuseks külaraamatukogudele.

Raamatukogu ruume kasutati väga erineval otstarbel- küll tegi seda sõjakomissariaat, küll parteikomitee oma koosolekute ja rahvasaadikute valimiste läbiviimiseks.

1953. aastal loodi linnaraamatukogu poolt üle antud lasteraamatute baasil Tapa Rajooni Lasteraamatukogu, mille asukohaks sai samuti endine Haridusseltsimaja. Ruumi oli raamatukogul 68 m², need olid avarad, päikesepoolsed ja valged. 1960. aastal lõpetas kultuurimaja oma tegevuse ja majja tuli muusikakool. Seejärel, peale remonditööd, kolis raamatukogu alumisele korrusele, kus saadi ruumi juurde (102 m²), kuid ruumid olid kõlledad, kõrged ja külmad ning päikeseta. Uued ruumid sai raamatukogu alles 2000. aastal.

Aprillis 1962. aastal likvideeriti Tapa rajoon ja Tapa läks üle Paide rajooni alluvusse. Nimetuseks sai Tapa Linnaraamatukogu. 1963. aastal liideti Tapa linn Rakvere rajooniga.

(Allandi, 2005) (Tapa raamatukogu kroonika)

Sõjajärgselt Tapa raamatukogu ümberpaigutamine linnavalitsuse majja võis olla tingitud riigikorra muutumisest. Seltside tegevus oli lõpetatud ja uue võimu eesmärk oli katkestada igasugused sidemed eelmise ajajärguga.

3.3 Erinevate asutuste hoonetesse paigutatud raamatukogud

Kadrina raamatukogu on asutatud 1912. aastal Kadrina Eesti Hariduse Seltsi liikmete poolt. Raamatukogu asukohaks sai õpetajate tuba Kadrina Hariduse Seltsi koolis. 1930. aastal sai valmis Kadrina Eesti Hariduse Seltsi Rahvamaja, kuhu raamatukogule eraldati ruum ülemisele korrusele.

1938. aasta ajalehest võib lugeda, et raamatukogu raskuse all olid talad hakanud painduma ja on oht, et raamatukogu kukub põrandast läbi. Seetõttu koliti raamatukogu alumisele korrusele ja rahvamajas alustati remonti. (Ehitav Kadrina.- Virumaa Teataja, 1938, 26.08)

1940. aastal nimetati raamatukogu ümber Kadrina külaraamatukoguks. Teise Maailmasõja ajal oli raamatukogu paar aastat suletud, kuna sealsetes ruumides asus sakslaste staap. Aastatel 1949-1950 asus raamatukogu apteegi hoones, kuid 1951. aastal koliti taas rahvamajja II korrusele, kuhu jäädi aastakümneteks. (Kadrina raamatukogu kroonika)

Simuna raamatukogu on 1917. aastal asutatud Simuna Naisseltsi poolt. Et asutamise jaoks raha saada, korraldati peo- ja perekonnaõhtuid. Kuna esimene raamatukoguhoidja oli koduperenaine, siis asus raamatukogu tema korteris. 1927. aastaks jäi ruumi väheks ja raamatukogu koliti Simuna munapunkti, mis asus meierei ruumides. 1931. aastal viidi raamatukogu vastvalminud rahvamajja, kus selle jaoks oli üks 20 m² ruum. Raamatufond oli paigutatud kahte kappi. Ruumis oli veel kapp naisseltsi mitmesuguste materjalide ja dokumentide hoidmiseks. Sõja ajal 1944. aasta suvel hävis kultuurimaja koos seal asunud raamatukoguga. Alles jäid ainult lugejate käes olnud raamatud. Kurtna raamatukogu andis kogu täiendamiseks 800 raamatut. Uuesti alustati tööd 1945. aastal kaupluse majja ruumi, mis oli muudetud rahvamaja punanurgaks. Ruum oli remontimata ja alguses kütte puudusel külm. 1947. aastal oli raamatukogul ühine ruum külanõukoguga. 1949. aastal saadi suuremad 38m² ruumid endisesse hoiukassa ruumidesse. 1960. aastal hakati Simunasse ehitama kultuurimaja, kuhu projekteeriti ka raamatukogu ruumid ja sinna asus raamatukogu 1961. aastal. Kultuurimaja teisel korrusel oli raamatukogu 25 aastat. (Simuna raamatukogu kroonika)

Sõjajärgselt paigutati oma vanadest asupaikadest rahvamajas ümber Kadrina raamatukogu, mis viidi ajutisse asupaika apteegi majja ja Simuna raamatukogu, mis viidi kohaliku kaupluse hoonesse ning vahetas korduvalt asukohtasid enne päris oma ruumide saamist uude rahvamajja. Kadrina raamatukogu puhul oli ilmselt ümberpaiknemise põhjuseks sõjaaja- ja järgsed keerulised ajad. Simuna raamatukogu asukoha vahetus oli tingitud raamatukogu tulekahjus hävimisest. Kuna hävingujärgselt oli raamatufond väike, siis võimaldas see raamatukogu paigutada ajutistele väikestele pindadele.

3.4 Raamatukogu omaette majja

Ainsana Lääne-Virumaa raamatukogudest sai peale sõda omaette maja Viru-Jaagupi raamatukogu.

1916. aasta septembris toimus Viru-Jakobi Haridusseltsis rahvaraamatukogu asutamiskoosolek, kus raamatukogu nimeks pandi „Hommik“. Eesti kubermangu ühingu registrisse kanti raamatukogu aprillis 1917. aastal. Raamatukogu asus kuni 1923. aastani Kehalas Küti vallamajas, kuna raamatukoguhoidja Rudolf Meier oli ühtlasi ka vallavanem. Kui ta sellest ametist vabanes, siis tuli leida uued ruumid. Raamatukogu uueks asupaigaks sai

Viru-Jaagupi koolimaja. 1931. aasta jaanuaris ilmunud ajaleheartiklist võib aga lugeda, et kooli direktor veab vallavalitsusega vägikaigast ja ei taha ühtegi teist asutust oma katuse alla. Raamatukogu pidi tema tahtel kolima koolimajast välja, kuigi vallavalitsuse poolt oli talle sinna (lisa) ruume lubatud. Põhjenduseks oli, et raamatukogule lubatud ruumis elab koolijuhataja teenija. (Wiru-Jaagupi....- Virumaa Teataja, 1931, 20.01)

Pärast seda, kui Kehala külakool 1930. aastal oma tegevuse lõpetas ja koolimaja tuletõrjeseltsi käsutusse anti, kolis raamatukogu sinna, sest R.Meier oli ka tuletõrjeseltsi esimees. Nii vabanes raamatukogu üüri maksmisest. 1945. aastal kandis raamatukogu Küti valla keskraamatukogu nime ja asus nüüd vallale kuuluvas endises pastoraadi majas. 1950.a aruandest võib lugeda, et raamatukogu asus Küti valla täitevkomiteele kuuluvas omaette majas, kus on kasutada kaks tuba 50m² põrandapinnaga. (LVMA.637.1.5)

Isikukultuse ajal 1950. aastal vabastati kauaaegne raamatukogu juhataja Rudolf Meier töölt. 1957. aastal andis kolhoos raamatukogule uued paremad 21 m² ruumid külanõukoguga ühte majja. (LVMA.637.1.83) Selles majas asus raamatukogu 1995. aastani, mil maja tagastati õigusjärgsele omanikule. (Viru-Jaagupi raamatukogu kroonika)

Viru- Jaagupi raamatukogu ümberpaiknemise põhjustas arvatavalt riigikorra muutumine. 1940. aastal riigistati kõik kirikute kasutuses olnud hooned ja nii ka pastoraadimaja, kuhu raamatukogu ümber asustati. Seda asukoha muutust ei saa aga täiesti negatiivseks pidada, kuna tänu sellele sai raamatukogu oma käsutusse omaette maja.

Lääne-Virumaal asus 1939. aasta lõpu seisuga asus seltsimajades kaheksa raamatukogu. Sõjajärgsel ajal toimusid raamatukogude ümberpaiknemised seltsi-ja rahvamajadest mujale ajavahemikus aastatel 1944- 1949. Seltsimajadesse jäid Kadila, Viru-Kabala, Viru- Nigula ja Võsu raamatukogud. Linnavalitsuse hoonesse paigutati üks raamatukogu. Kaks raamatukogu said ruumid teiste asutuste hoonetes ja üks raamatukogu asus ümber omaette majja. Seltsimajad olid paljudes paikades enne- ja ka peale sõda kogukonnakeskused. Kuigi okupatsiooni alguses seltsid keelustati, siis püüti ikkagi traditsioone säilitada ja uue võimu all oma tegevust jätkata.

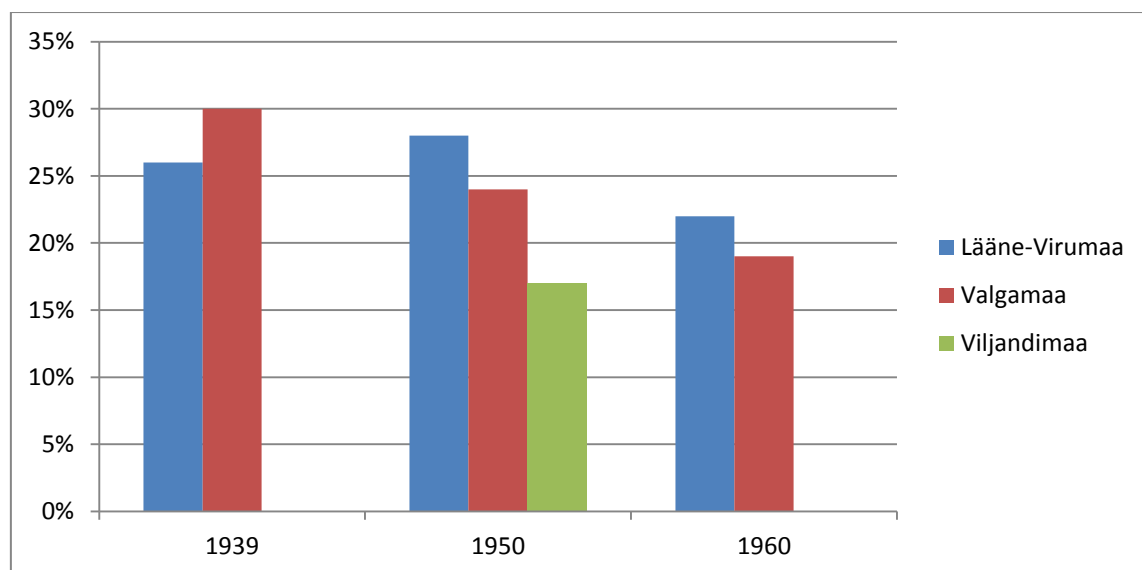
Raamatukogude ruumide suuruse kohta on paljudes allikates mainitud, et raamatukogu asus ühes väikeses toas või asuti hoopistükkis ruumis, mida kasutati ka teistsugusel otstarbel. 30ndatel aastatel asus Kadila raamatukogu rahvamajas ühes toas, mida kasutas koos einelauaga. Ka Viru-Kabala rahvamaja jalutussaal is paiknevat raamatukogu ruumi kasutati

pidude ajal einelauana. Kahjuks puuduvad andmed Kadila raamatukogu ruumiolude kohta peale sõda. Mõnikord jagati tuba mõne teise asutusega. Simuna raamatukogule anti 1947.aastal Avanduse valla Täitevkomitee poolt kasutada ühised ruumid koos külanõukoguga. Kogu külanõukogu asjaajamine toimus selles toas, ja kui peeti külanõukogu koosolekuid, oli ruum tihtipeale nii rahvast täis, et vaevalt sai kapiuks avada.

Viru-Nigula raamatukogu kohta on andmed puudulikud, kuid rahvamaja on olnud tema asukohaks pika perioodi vältel. Toimunud on vaid üks vahepealne teadaolev liikumine teise asukohta.

Tapa ja Viru- Jaagupi raamatukogude ümberpaigutamist seltsimajast täitevõimu hallatavatesse majadesse võib seletada seltside likvideerimisega ning sellele perioodile iseloomulikult seotud riigikorra muutumisega. Tapa raamatukogu jõudis 1940ndate lõpus jälle tagasi oma endisesse asupaika seltsimajas- uue nimega kultuurimajas. Võib vaid oletada, et kui Võsu rahvamaja koos raamatukoguga 1958. aastal tulekahjus ei oleks hävinud, siis oleks tema asukoht jäänud rahvamajja.

Kadrina ja Simuna raamatukogude puhul võib raamatukogude ühise ümberasumise põhjusena välja tuua sõja mõju. Kadrina raamatukogu ruumid olid saksa okupatsiooni ajal hõivatud sakslaste poolt ja raamatukogu tegevus oli sel ajal katkenud. Simuna raamatukogu hävis koos rahvamajaga sõjatules. Seega võib öelda, et mingit kindlat lähenemist raamatukogude asupaikade muutumisel polnud. Tegutseti vastavalt kohalikele oludele.

Joonis 2 Seltsi- ja rahvamajades asunud raamatukogud

Lääne-Virumaal püsis raamatukogude asukoht seltsi-ja rahvamajades läbi käsitletava ajaperioodi stabiilsena. Kõigil kümnenditel asus seltsimajades 8-9 raamatukogu, keskmiselt 25-28% raamatukogude koguarvust.

Valgamaal paiknes 1939. aasta lõpu seisuga seltsimajades 30% raamatukogudest. Kuuest raamatukogust kaks olid säilitanud 1950. aastaks oma endise asukoha ja neli paigutati täitevvõimu hoonetesse. Seltsimajadesse juurde oli tulnud kolm raamatukogu. 1950. aastal asus rahvamajades 24% ja 1960. aastal 19% raamatukogudest. (Karja, 2013)

Viljandimaal ei asunud 1940. aasta seisuga rahvamajades ühtegi raamatukogu, kuid 1947. aastaks asus rahvamajades 17% raamatukogudest. (Lehesmets, 1967)

Võrumaad antud võrdlusesse sisse tuua ei saa, kuna Ülle Siska töös ei ole eraldi välja toodud seltsi- ja rahvamajasid raamatukogude asukohtadena.

Võrdlusena võib näha, et seltsimajad moodustasid kõigis maakondades raamatukogude asukohtadena arvestatava osa ka sõjajärgsel ajal.

4. VALLAMAJADES JA LINNAVALITSUSE HOONETES ASUNUD RAAMATUKOGUD

Lääne-Virumaa raamatukogudest asus 1939. aasta seisuga vallamajades ja linnavalitsuse hoonetes antud töös käsitletavatest raamatukogudest kaheksa raamatukogu ehk 26% koguarvust.

4.1 Täitevvoimu hoonetesse paigutatud raamatukogud

Aaspere raamatukogu täpset asutamise aega ei ole teada, kuid enne Teist maailmasõda asus raamatukogu Võipere vallamajas. 1943. aastal vallamaja põles ja raamatukogu kolis 1945. aastal külanõukogule kuuluvasse endisesse Aaspere mõisavalitseja majja. Samas majas asusid veel külanõukogu, postkontor ja mõned korterid. 1950. aasta aruande kohaselt asus raamatukogu täitevkomitee punanurgas 25 m² suurusel pinnal. (LVMA.637.1.5) 1956. aasta aruandest nähtub, et raamatukogu asub endiselt täitevkomitee punanurgas. (LVMA.637.1.75) Raamatud asusid kapis, maja oli väga külm ja niiske. Kasutada oli kaks ruumi, kuid ühte neist ei tohtinud riiuleid panna, kuna seal peeti täitevkomitee istungeid. Samas majas asus raamatukogu 1985. aastani, kui raamatukogu hävines tulekahjus täiesti ja alles jäid vaid need raamatud, mis olid hetkel lugejatele välja laenutatud. (Aaspere raamatukogu kroonika)

Haljala Rahvaraamatukogu Selts asutati 1923. aastal. Raamatukogu Seltsi asutajad olid põhiliselt õpetajad ja erksamad talupidajad. Raamatukogu asutamiseks kasutati liikmemaksu ja rahasid, mis laekusid pidudest ning kohviõhtutest. Alles aastaid hiljem saadi kirjanduse ostuks raha valla ja maakonna eelarvest. Pärast 1930. aastat saadi uusi raamatuid aeg-ajalt haridusministeeriumi kaudu. Raamatukogu asus vana koolimaja ühes klassis, kus raamatud mahtusid ühte kappi. Laenutamine toimus pühapäeviti. Kui raamatukogu selts 1939-1940. aastal likvideeriti, läksid raamatud üle valla hooldamisele. 1938. aastal koliti raamatukogu vallamajja. 1939. aastal nimetati raamatukogu Haljala Valla Raamatukoguks 1941. aastal hävis kogu maja tulekahjus.

Peale põlengut raamatukogu mingi perioodi vältel ei töötanud, kuid 1943. aasta detsembris asus raamatukogu valla täitevkomitee majja (endine leerimaja), kus pinda koos lugemissaaliga oli 35 m². 1945. aastal muudeti nimetus Haljala Valla Keskraamatukoguks. 1946. aastal asus raamatukogu valla täitevkomitee punanurgas. Raamatuid oli üks kapitäis. Kui valla täitevkomitee likvideeriti, siis saadi juurde üks ruum. Ühte ruumi kasutati näitliku agitatsiooni väljapanemiseks, teine ruum oli laenutuseks, kus asus kaks kappi raamatutega ning see oli eraldatud muust ruumi osast laenutusletiga. 1948. aastal sai raamatukogu nimeks Haljala rahvaraamatukogu. 1957. aastal sai raamatukogu asukohaks kultuurimaja (endine pastoraat), kus raamatukogu asus kuni 1982. aastani. (Haljala raamatukogu kroonika)

1. detsembril 1912. aastal esitasid neli meest palvekirja Eestimaa kubernerile, paludes luba asutada Kundas avalik raamatukogu. Kuberneri valitsuselt tuli vastus 12. märtsil 1913. aastal, kus selgitatakse, et seaduse järgi saab raamatukogu asutada juriidiline isik. Neli meest aga endast juriidilist isikut ei kujutavat ja seega raamatukogu asutamiseks luba ei saadud. 3. aprillil 1913. aastal esitavad need neli meest kaebuse valitsuse senatile Peterburi, kus tõendasid, et Eesti kubermangu valitsus on seadust valesti mõistnud.

Vastus tuleb 1917. aastal keisri enese nimel. Valitsuse Senatile teatatakse, et nad peavad oma otsuse kui ebaseadusliku tühistama ja Kundasse avaliku raamatukogu asutamiseks loa andma. 31. märtsil 1917. aastal andis valitsus loa asutada Port-Kunda Rahvaraamatukogu Selts. Selts avab raamatukogu. Port Kunda Rahvaraamatukogu Selts käis koos Sauna silla juures asuvas tsemendivabrikule kuuluvas hoones. Nendes ruumides oli seltsi raamatukogu, peeti seltsi koosolekuid, toimusid seltsi peoõhtud, mille jaoks lavastati näitemänge. Ruumides näidati ka kino. Ekraan tõmmati kinoseansi ajaks saali ning lava vahele. Kuigi ruumide eest üüri ei makstud, oli selts rahalistes raskustes. Korduvalt paluti alevivalitsust end erinevatest maksudest vabastada.

1924. aastal tegi alevivalitsus Port-Kunda Rahvaraamatukogu Seltsile ettepaneku avaliku raamatukogu loomine enda peale võtta. Selts lükkab selle ettepaneku tagasi, tuues ette mitmesuguseid takistavaid põhjuseid. Seltsil olid tsemendivabriku ruumid tasuta kasutada, kuid kui raamatukogust avalik raamatukogu oleks tehtud, siis võtaks vabrik ruumid ära.

1926. aastal loodi Wiru Maakonna Kunda Alevi omavalitsuse poolt Kunda Alevi Avalik Raamatukogu. Kunda alevivalitsus otsustas avada Kunda alevi avaliku raamatukogu alevivalitsuse ruumides ja valida raamatukogule juhataja. Raamatukogu kasutas alevivalitsuse

üht tuba. Avatud oli raamatukogu üks kord nädalas neli tundi. 1938. aastal anti Kunda alevile linna staatus ja alevivalitsusest sai linnavalitsus.

1940. aastal keelas nõukogude võim seltside tegevuse. Ühiskondlik tegevus läks ametiühingute kätte. Uus võim andis välja keelatud raamatute nimestikke, mille alusel raamatukogusid tühjendati või hoopis suleti. Port-Kunda Rahvaraamatukogu Seltsi raamatukogus olnud keelatud raamatuid päästsid kohalikud inimesed, peites neid kodudes. Punasele võimule sobilikud raamatud liideti Kunda Linna Avaliku raamatukoguga.

12. detsembril 1944. aastal pärast rinde üleminekut alustas Kunda Linnaraamatukogu taas tööd. 1946. aastal sai raamatukogu nõuetekohased ruumid Kunda Töölismajas. Raamatukogu asus esimesel korrusel peauksest paremal asuvas kahes kaminatega toas. 1948.-1950. aastatel asus raamatukogu kultuurimajas. Kasutada oli üks 36 m² suurune tuba. 1956. aastal likvideeriti Kunda kultuurimaja, mille ruumid jäid keskkoolile. Seega asus raamatukogu keskkooli III korrusel, kus oli kasutada 20 m² suurune pind. 1956. aastal kolis raamatukogu uutesse ruumidesse linnavalitsuse majja, kus oli kasutada kaks tuba, kokku 42 m². Seal asuti 1961. aastani, mil koliti raamatukogu taas kultuurimajas asuvasse nelja tuppa, mis olid vahepeal olnud söökla kasutuses. Ruumi oli endisest tunduvalt enam- 90 m². Kultuurimajas asus raamatukogu 1966. aastani. (Kunda raamatukogu kroonika)

Praegune Lääne-Virumaa Keskraamatukogu on alguse saanud 1912. aastal Rakvere Eesti Hariduse Seltsi juurde rajatud raamatukogust. Raamatud saadi annetusest seltsi liikmetelt, raamatukapp osteti (hinnaga 40 rubla). Raamatukogu kasutada oli koolimajas üks tuba ja avatud oli ta igal pühapäeval kella 10-12ni.

Rakvere Hariduse Seltsi kõrval tegutses Rakveres ka Rahvamaja Selts, kellel oli samuti oma raamatukogu. 1921.aastal need seltsid ühinesid. Ühendati ka raamatukogud Rakvere Rahvamaja ja Hariduse Seltsi raamatukogu nime alla. Asukohaks sai rahvamaja teine korrus. Raamatukogu ruumi suurus oli 50-60 m². Raamatud asusid lahtikäivates kappides, millele olid sisse ehitatud riiulid. Neid kappe oli 4-5, raamatuid umbes 2500. 1925. aastal ostis Linnavalitsus ära Rahvamaja ja Hariduse Seltsi raamatukogu ning määras igaks aastaks summad kirjanduse muretsemiseks. Avati Tallinna tänav 5 Jaan Poska nimeline Rakvere Linna Avalik Raamatukogu. Raamatukogu oli avatud kolm päeva nädalas.

Järjest suurenev lugejate ja raamatute hulk nõudis ka suuremaid ruume. Ajalehes Virumaa Teataja ilmus üsna kriitiline artikkel, kus tõdeti, et raamatukogu ruumid on viletsad ja ei vasta

kaugeltki nõuetele. „Praegu asub raamatukogu linnavalitsuse juures, elektri ja ehitusosakonna ruumides kahes väikeses toas. Esimene tuba on õieti raamatukogu tarvitajate jaoks, kuna teisesapid asuvad ja raamatute väljaandmist ning vastuvõtmist toimetatakse. Raamatulugemise hooajal on esimene ruum nii täiskiilutud inimestest, et õhk väljakannatamatuks muutub...” (Linna...- Virumaa Teataja, 1927, 17.08)

1932. aasta juulis kolis raamatukogu linnavalitsuse hoovipealsesse majja Tallinna tänav 3a. Kasutada saadi kolm ruumi, lõpuks avati ka lugemistuba 13 laua ja 21 tooliga. 1939. aastal kolis raamatukogu kõrvalmajja Tallinna tänav 3 teisele korrusele nelja tuppa, mis ruumikitsikust veidi parandas. Linnavalitsus aga pidas läbirääkimisi uute raamatukogu ruumide leidmiseks. Selle tulemusena sai raamatukogu 1940. aastal ruumid Pikal tänaval.

1942. aastal asus raamatukogu taas Tallinna tänav 3. Segase sõjaaja tõttu oli raamatukogu ajuti ka suletud, kuid novembris 1944. aastal avati Rakvere Linna Raamatukogu lugejaile taas. 1948. aastal saadi juurde kaks tuba, majas lõpetati remont ja avati eraldi toas lugemislaud.

1945. aastal määrati raamatukogu maakondlikuks keskraamatukoguks ja nimetati ümber Viru Maakondlikuks Keskraamatukoguks. Seoses rajoonide moodustamisega 1950. aastal nimetati raamatukogu ümber Rakvere Rajooni Keskraamatukoguks. 1951. aastal sai lasteosakonnast Rakvere Rajooni Lasteraamatukogu. 1952. aastal avanesid paremad võimalused lugejate teenindamiseks, sest raamatukogu kolis uutesse ruumidesse Tallinna tänav 47. Ruumides tehti remont, kuid kurdeti, et töid takistab elektri puudumine ruumides. Ka Rakveres toimunud vabariiklikust nõupidamisest osavõtjad annavad ajalehes teada (koos pilapildiga), et raamatukogu katus laseb läbi ja raamatuvaramad riknevad. (Suurim...- Sirp ja Vasar, 1954, 24.12) Remondi teema jätkus vahelduva eduga majast väljakolimiseni 1998.aastal. (Rakvere raamatukogu kroonika)

4.2 Mõisahoonetesse asunud raamatukogud

Saksi raamatukogu on asutatud 1918. aastal. Raamatuid laenutati Saksi vallamajas. 1920. aastal loodi Saksi Raamatukogu Selts, mille eesmärgiks oli kohalikule rahvale kirjanduslike ürituste korraldamine, raamatute ja kirjanike tutvustamine, ettelugemised, luuleõhtud ja näidendite lavastamine. 1947. aastal viidi raamatukogu endisest Saksi vallamajast üle Saksi

mõisahoonesse, kuhu paar aastat hiljem asutati ka lastekodu ja algkool. Raamatuid oli vähe, ainult kaks kapitäit. Palju eestiaegseid raamatuid oli hävitatud. 1957. aastal sai raamatukogu uued ruumid Koluotsa külasse Saksi külanõukogu ja Punalipu kolhoosi kontoriga ühte majja teisele korrusele.

1962. aasta jaanuari tulekahjus sai raamatufond tugevalt kahjustada, dokumentatsioon hävis. Põleng sai alguse küttepudest, mis raamatukogu pliidi peale kuivama olid pandud. Raamatukogu riismed koguti kokku ja laenutamist alustati paari kuu pärast sama maja alumisel korrusel, kus kolhoosi kontori ruumid olid vabaks jäänud. 1963. aastal kasutas raamatukogu 27 m² ruumi ka sovhoosi osakond oma kontoriruumina. (LVMA.837.1.40)

1963. aasta sügisel likvideeriti Malla külaraamatukogu ning kogu fond ja riulid toodi Saksi raamatukogu taastamiseks üle. Raamatukogu uueks asukohaks sai Uudelepa talu külalistetuba Koluotsa külas, kus raamatukogu asus 1976. aastani. (Saksi raamatukogu kroonika)

Vohnja raamatukogu asutas 1921. aastal Vohnja vallakirjutaja proua E.Arusild. Raamatukogu asus Vohnja vallamajas Kõrvekülas. Sõja ajal tapeti E.Arusild oma töökohal nõukogude sõdurite poolt, kuna teda kahtlustati koostöös metsavendadega. Seejärel kästi vedada kõik raamatud Rakveresse kui mittekölbulikud. Suur hobusekoorem sinna läkski ja ülejäänu tassis külarahvas laiali. Seejärel oli raamatukogu mõnda aega suletud, kuni alustas uuesti tööd vallamajas 1944. aastal. Alates 1950ndatest aastatest tegutseb raamatukogu Vohnja mõisahoones. Väike tulekahju toimus 1959. aastal, mistõttu tuli kolida külanõukogu ruumidesse samas mõisas. Töötingimused olid kehvad, kuna tuletõrje oli plomminud ahju ukse ja ahju ei tohtinud kütta. Külmal ajal laenutas töötaja raamatuid vildid jalas, mantel seljas ja kindad käes. Raamatukogu kasutada oli 1962. aasta aruande kohaselt 60 m² suurune pind. (LVMA.837.1.35) Kui hiljem (arvatavalt 1970ndal) sai kolhoos mõisa omanikuks, siis paranesid ka tingimused, kuna kolhoos hakkas ruume remontima. Vohnja mõisahoones asub raamatukogu tänapäevani. (Vohnja raamatukogu kroonika)

4.3 Koolimajja asunud raamatukogu

Venevere raamatukogu alustas tööd 1920. aastal koolimajas. Esimesed raamatud osteti koolipeost saadud rahaga. Pärast raamatukogu kolimist vallamajja, mis oli mõisa sõiduhobuste tallist ümberehitatud hoone, alustas raamatute laenutamist kohalik politseiproua

Puustusmaa. 1929. aastal toimetasid postikandjad raamatuid ka kaugematesse küladesse. 1933. aasta suvel raamatukogu hävis, mille kohta ilmus ajalehes järgmine artikkel:

„Suvel põles ühes Wenewere wallamajaga ka kohalik raamatukogu ära, mille järgi tuntakse sügisel suurt puudust. Loodetakse wastawalt poolt samme uue kogu soetamiseks. Ka lugemislaud leiaks tarwitajaskonda.“ (Tarwidus....- Virumaa Teataja, 1933, 10.10) Vahetu põlengujärgne raamatukogu asukoht ei ole teada, kuid enne sõda asus raamatukogu teadaolevalt taas vallamajaga ühes majas.

1942. aasta ajaleht Virumaa Teataja annab teada, et raamatukogu on juba pikemat aega suletud, kuna suur hulk raamatuid on lugejate poolt tagastamata ja raamatukogu valdaja kogu enne lahti ei tee, kui raamatud on tagastatud. Palutakse kodanikke, kelle käes on Venevere raamatukogu raamatuid, et nad peaksid need nüüd kiiremas korras kogusse tagasi toimetama, kuna vastasel korral jääb kogu tegevus hoopiski soiku ja nii kuivab kogu seninegi väheldane raamatute üldarv üsna väikseks. (Veneverest....- Virumaa Teataja, 1942, 30.04)

1950. aastal asus raamatukogu koolimajja (vana mõisahäärber) ja järgmisel aastal koliti koos kooliga uude majja, kus raamatukogu võttis oma hoolde kooli direktor. Raamatud asusid klassiruumis kappides. 1953. aastal asus raamatukogu rahvamajas (endine vallamaja). See hoone oli juba varasemalt olnud raamatukogu asukohaks. Koolist väljakolimise põhjuseks oli kooli ruumipuudus. (Venevere raamatukogu kroonika)

4.4 Eramajja asunud raamatukogu

Kuna Laekvere raamatukogu kroonika ei ole säilinud, siis on ennesõjaaegne informatsioon raamatukogu kohta kokku pandud ajakirjanduses ilmunud artiklite põhjal. Informatsioon raamatukogu sõjajärgse aja kohta pärineb põliselt Laekvere elanikult Vaike Kivisepp`alt, kes oli aktiivne raamatukogu kasutaja juba enne sõda ja töötas hiljem aastaid raamatukoguga ühes majas asunud sidejaoskonna juhatajana.

Laekvere Haridusseltsi raamatukogu asutati 1917. aastal, kuid segastel aegadel hävines kogu peaaegu täiesti. Nüüd on seltsil jälle korda läinud enamvähem korraliku raamatukogu asutada. Hiljuti rikastus kogu jälle enam kui kahe saja köite võrra, nii et praegu seltsil on ligi tuhande köiteline raamatukogu. (Laekvere....- Virumaa Teataja, 1928, 14.01)

1931. aastal on Laekvere Raamatukogu jaoks eraldi ruum kohalikus piimaühingu uues majas, mis on antud kasutada maksuta. (Vabaharidustööst....- Virumaa Teataja, 1931, 13.01)

Ühes avaliku raamatukogu ülalpidamisega peetakse ülal ka lugemislauda, mis asus Laekveres Paasvere vallamaja ruumes. (Laekvere....- Virumaa Teataja, 1931, 07.03)

1932. aastal plaanitakse Tarvitajate ühisuse majale hakatakse tegema juurdeehitust, kuhu saaks ruumid ka raamatukogu ja lugemislaud. Maja hakkaks kandma rahvamaja funktsioone. (Laekvere....- Virumaa Teataja, 1932, 13.02)

1933. aasta aprillis kolis Laekvere Haridusseltsi avalik raamatukogu uutesse ruumidesse - Laekvere Tarvitajate ühisuse „Talupoja" majja. Raamatukogu on avatud igal pühapäeval kella 16-18. (Laekvere....- Virumaa Teataja, 1933, 04.04)

1937. aastal kolis Laekvere Haridusseltsi avalik raamatukogu, mis seni oli Laekvere tarvitajate ühingu ruumes, vallamajja. Ümberkolimise põhjustas senise raamatukogu ruumi halb asukoht. (Raamatukogu....- Virumaa Teataja, 1937, 07.05)

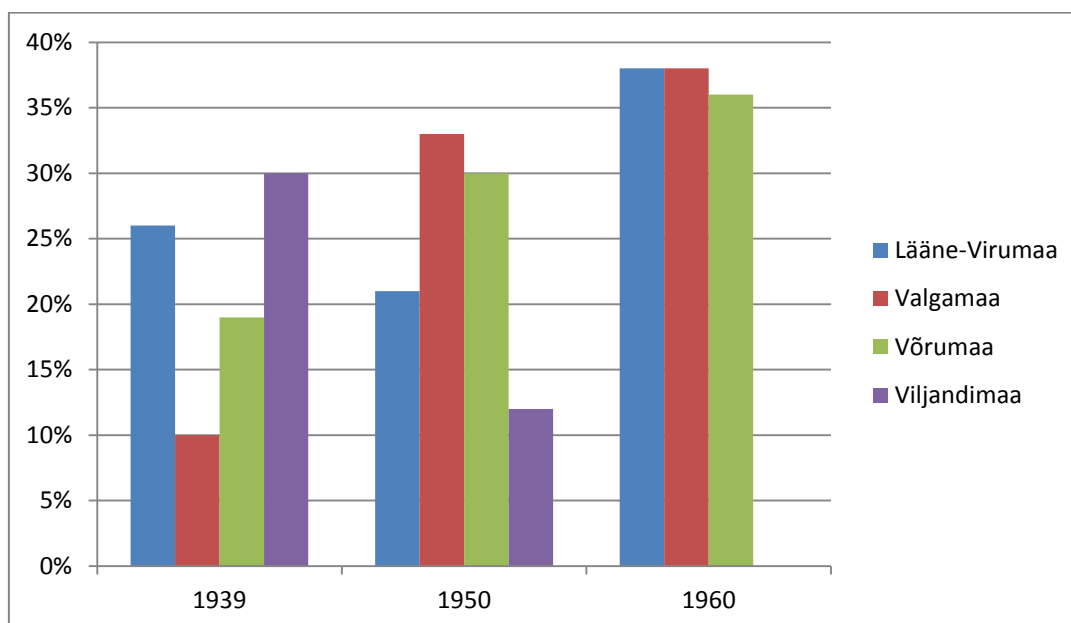
Vallamajas asus raamatukogu veel 1940. aastal, aga kuna täitevkomitee vajas oma tegevuseks kogu maja, siis vahetult peale sõda viidi raamatukogu eramajja, mille omanikud olid küüditatud Siberisse. Raamatukogul oli kasutada üks umbes 25 m² tuba. Maja teises pooles asus külanõukogu. Selles ruumis asus raamatukogu 1958. aastani, kuni külanõukogu vabastas maja teises pooles asunud suuremad ruumid ja raamatukogu kolis sinna üle. Raamatukogu endisesse ruumi paigutati sidejaoskond. (V.Kivisepp, isiklik informatsioon 15.05.2015)

Asutamise algusest alates asusid enne sõda vallamajades Aaspere, Saksi ja Vohnja raamatukogud. Haljala raamatukogu oli viidud koolimajast vallamajja siis, kui raamatukogu läks üle valla ülalpidamisele. Ka Venevere raamatukogu oli vallamajja üle viidud koolimajast. Laekvere raamatukogu üleviimise põhjuseks vallamajja oli eelmise asukoha halb asend. Rakvere ja Kunda raamatukogud kuulusid linnale ja seepärast olid nende asukohtadeks linnavalitsuse hooned.

Sõjajärgselt ei jäänud oma asukohtadesse ükski neist raamatukogudest. Aaspere ja Haljala raamatukogud olid hävinud sõjatules ja mõlemad asusid taas tööle 1943. aastal kohalikes külanõukogu ja täitevkomitee ruumides. Kunda raamatukogu sai 1946. aastal uued ruumid linnale kuuluvasse töölismajasse, mis kujutas endast hoonet, kus tegutsesid erinevad

kommunistlikud organisatsioonid ja kus töölised said käia sellele ajale kohaselt ideoloogiliselt õigesti aega veetmas. Rakvere raamatukogu kolis korduvalt uute ja paremate ruumide otsingul erinevate linnale kuuluvate hoonete vahel. Saksi ja Vohnja raamatukogude mõisahoonetesse paigutamise põhjused ei ole teada, aga võib oletada, et kuna suured mõisahooned seisisid tihtipeale tühjal, siis nähti selles võimalust raamatukogude ruumiprobleemile. Venevere raamatukogu, mis hävis 1933. aastal tulekahjus, koolimajja paigutamise põhjuseks võis olla, et see oli hetkel ainuvõimalik koht. Seda võiks järeltada faktist, et mõne aasta möödudes oldi sunnitud koolist välja kolima kuna koolil oli ruumipuudus. Laekvere raamatukogu oli sunnitud täitevkomitee valdusesse läinud vallamajast välja kolima, kuna uus võim vajab rohkem ruumi. Raamatukogu asukohaks sai sellele ajale iseloomulikult tühjaks jäänud elumaja, mille omanikud olid küüditatud.

Järeldusena võib öelda, et kõik enne sõda vallamajades või linnavalitsuse hoonetes asuvad raamatukogud leidsid peale sõda uued asukohad kas otseselt või kaudselt täitevvõimu käsutuses olevates hoonetes.

Joonis 3 Täitevvõimu hoonetes asunud raamatukogud

Lääne-Virumaal asus 1939. aasta lõpu seisuga täitevvõimu hoonetes kaheksa raamatukogu ehk 26% raamatukogude üldarvust, peale sõda üheksa raamatukogu, ehk 29% ja 1950. aasta seisuga seitse raamatukogu, ehk 21% üldarvust. Siis hakkas täitevvõimu hoonete osakaal raamatukogude asukohtadena järjest tõusma ja 1960. aastal paiknes neis 38% raamatukogudest, 1964. aastal aga juba 41%.

Valgamaal paiknes 1940. aasta alguses täitevvõimu hoonetes kaks raamatukogu, ehk 10% üldarvust. 1950. aastal asus neis seitse raamatukogu, ehk 33% ja 1960. aastal 8 raamatukogu, ehk 38% raamatukogude üldarvust.

Võrumaal paiknes 1940. aasta alguses täitevvõimu hoonetes 6 raamatukogu, ehk 19% üldarvust, 1950. aastal 10 raamatukogu, ehk 30% ja 1960. aastal 12 raamatukogu, ehk 36% raamatukogude üldarvust.

Viljandimaal paiknes 1940. aastal täitevvõimu hoonetes 30% ja 1947. aastal 12% raamatukogude üldarvust.

Võrreldes ülaltoodud andmeid, võib näha, et iga kümnendiga on kasvanud täitevvõimu hoonetes asuvate raamatukogude osakaal. Langus on vaid toimunud Viljandimaal, aga selle põhjused ei ole teada.

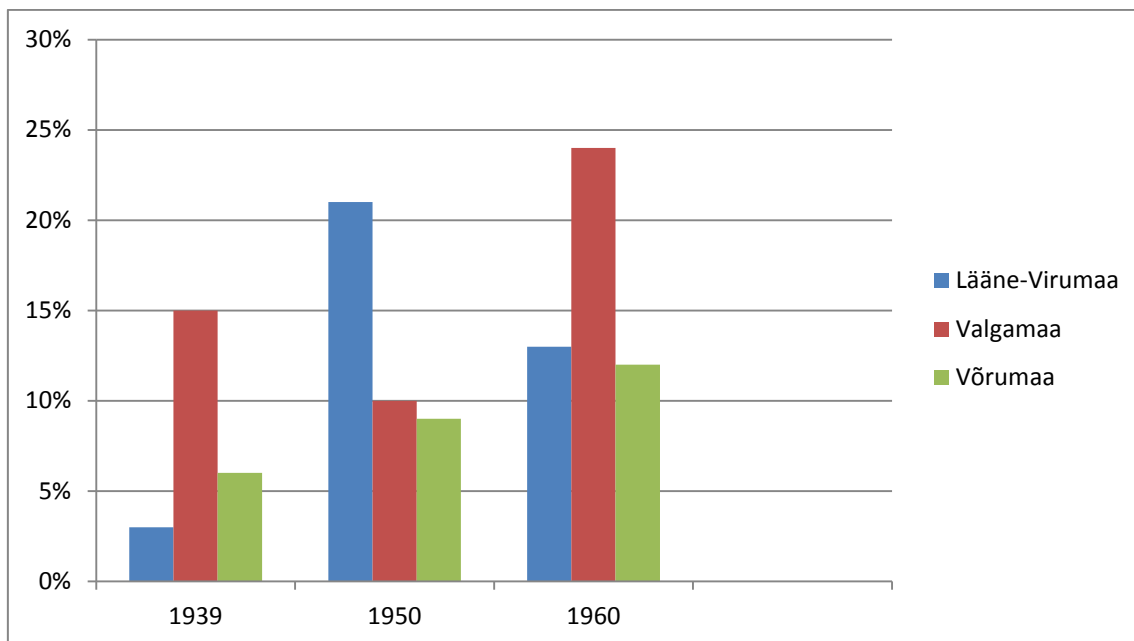
4.5 Eramajas asunud raamatukogu

Lahu raamatukogu kohta olemas olev informatsioon pärineb raamatukogus aastatel 1966-2007 juhatajana töötanud Hilja Int'ilt.

Lahu Raamatukogu on asutatud 1939. aastal Lahu külas. Raamatukogu asutaja oli kohalik kooliõpetaja ja raamatukogu asus talumajas. Peale sõda paigutati raamatukogu Nõmmkülasse Raja tallu, kus kasutada oli üks 16 m² tuba. Maja omanik elas majas sees ja külanõukogu maksis talle ruumi üürimise eest. 1960ndate aastate alguses tahtis majaperemees raamatukogu kasutuses oleva ruumi oma valdusesse tagasi saada ja raamatukogu kolis Kõpsta külas asuvasse Lahu koolimajja. (H.Int, isiklik informatsioon 04.05.2015)

Eramajades asus Lääne-Virumaal 1939. aasta lõpu seisuga üks raamatukogu. Peale sõda võeti eramajad raamatukogude asupaikadena tihedasse kasutusse. Enamusel eramajadel, milles raamatukogud paiknesid, olid omanikud ja paljudes elas omanik ka ise majas. Lahu raamatukogu asus kogu aeg omanikega majas, kuni 1960ndatel koolimajja koliti. Mõnede majade omanikud olid küüditatud ja kohalik omavalitsus võttis need enda kasutusse.

Joonis 4 Eramajades asunud raamatukogud

1950. aastal asus Lääne-Virumaal eramajades seitse raamatukogu, ehk 21% üldarvust, 1960. aastal oli kasutuses viis eramaja, ehk 13% üldarvust ja 1964. aastal asus jällegi seitse raamatukogu eramajades.

Valgamaal asus eramajades 1940. aasta algul kolm raamatukogu, ehk 15% üldarvust, 1950. aastal kaks raamatukogu, ehk 10% ja 1960. aastal viis raamatukogu, ehk 24% raamatukogude üldarvust. (Karja, 2013)

Võrumaal asus 1940. aasta alguse seisuga kaks raamatukogu, ehk 6% raamatukogude üldarvust, 1950. aastal kolm raamatukogu, ehk 9% üldarvust ja 1960. aastal neli raamatukogu, ehk 12% raamatukogude üldarvust. (Siska, 2014)

Viljandimaa raamatukogude eramajades paiknemise kohta andmed puuduvad, kuna antud töös on lähenemine raamatukogudele erinevam kui teistel töödel.

Nagu võib näha, võeti Lääne-Virumaal ja Valgamaal eramajad raamatukogude asupaikadena kasutusse küllalt sarnase intensiivsusega ja ka Võrumaa puhul oli tendents kasvav.

5. RAAMATUKOGU SÕJAEELNE ASUKOHT TEADMATA JA PEALE SÕDA ASUTATUD RAAMATUKOGUD

5.1 Raamatukogu sõjaeelne asukoht teadmata

Tamsalu raamatukogu eelkäijaks oli Tamsalu Rahvaraamatukogu Selts, mis asutati 1930. aastal. Selts võttis üle tegevuse lõpetanud haridusseltsi „Edu“ raamatukogu. Seltsi asutajateks olid kohalikud kooliõpetajad. Selts korraldas kirjanduse, kõne ja teeõhtuid. Seltsi juurde tekkis laulukoor ja näitering. Korraldati pidusid ja korjandusi, mis andsid seltsile sissetulekuid. Seltsi raamatukogu on asunud Tamsalu mõisa ruumides, Uudeküla koolimajas ja alevi Frederike Meritsa eramajas. (Tamsalu...,2007:16) Raamatukogu täpsem sõjaeelne asukoht on teadmata. Sõjaaegse ja vahetult sõjajärgse perioodi andmed on samuti puudulikud.

Aastatel 1946-1950 asus raamatukogu Uudekülas mõisahoones asuvas Tamsalu Mittetäieliku Keskkooli majas, kus oli kasutada üks 20 m² tuba. 1950. aastal koliti raamatukogu Tamsalusse. Asukohaks sai maja, mille nõukogude võim oli eraisikult võõrandanud. Alumisel korrusel asus Tamsalu alevinõukogu, raamatute ning kirjatarvete pood, taarapunkt ja lihakarn. Ülakorrusel asus Tamsalu külanõukogu, hoiukassa ja raamatukogu. Ühes toas asuval raamatukogul oli suur ruumikitsikus. Üritusi oldi sunnitud läbi viima teistes asutustes- lasteaias, sööklas, koolimajas. Antud majas asus raamatukogu 1980. aastani. (Tamsalu raamatukogu kroonika)

Vajangu raamatukogu sai alguse 1907. aastal, kui vabatahtlikult kingitud raamatute kogust hakati lugemishuvilistele raamatuid laenutama. Laenutuskohaks oli Einmannis asuv kingsepp August Hansonini maja ja laenutajaks majaperemees ise. Sama aasta suvel otsustati asutada Einmanni Rahvaraamatukogu Selts. Aliide Blaufeldti mälestuste kohaselt käisid noored seal pühapäeviti omale raamatuid valimas ja oma rõõmuks leidis ta sealt ka Leo ja Aleks Tolstoi kirjatöid. Noortel tekkis mõte raamatukogu asutamiseks ja koostati palvekiri kubernerile. Kubernerilt saadud vastuses seisis, et ilma seltsita ei saa raamatukogu asutada. Siis koostati

põhikiri seltsi asutamiseks. Seda põhikirja ei kinnitatud kolmel korral põhjendusega, et asutajad isikud ei vasta sellekohastele nõuetele ja haridusele. (A.Blaufeldt, 1962)

Raamatute kogumist ja laenutamist jätkati endistviisi, kuni hiljem asutatud Einmanni Hariduse Seltsile üleandmiseni. Hariduse Seltsi raamatukoguna töötas raamatukogu kuni 1941. aastani, kui raamatud jäeti nõ ilma hooleks. 1947. aastal raamatukogu taastati ja asukohaks sai endine vallamaja, mis siis kandis rahvamaja funktsioone. Selles majas asus raamatukogu 1973. aastani. (Vajangu raamatukogu kroonika)

Koolimaja oli Tamsalu raamatukogu üheks asupaigaks olnud ka enne sõda, kuid Tamsalu raamatukogu edasise asukoha muutuse tingis ilmselt tema paiknemine Uudekülas, mis asub keskuseks olevast Tamsalust mõni kilomeeter eemal. Tamsalus, kui suures keskuses oli raamatukogu varemgi paiknenud. Sellele ajale iseloomulikult asus raamatukogu ühes majas koos mitme erineva asutusega. Võib oletada, et Vajangu raamatukogul enne sõda ilmselt päris oma ruume ei olnud ja uueks asukohaks olev rahvamaja oli külakeskuseks, kus leidis piisavalt ruumi ka raamatukogu jaoks.

5.2 Peale sõda asutatud raamatukogud

Poliitharidustöö ühe osana hakati 1941. aasta kevadel välja töötama rahvaraamatukogude võrku. Pärast Nõukogude okupatsiooni taaskehtestamist 1944. aastal hakkas rahvaraamatukogude tööd korraldama 1940. aastal Hariduse Rahvakomissariaadi poolt välja antud „Rahvaraamatukogunduse korraldamise juhend“, mis suuremal või vähemal määral järgis 1925. aastal vastu võetud Avalikkude Raamatukogude Seadust. Juhend kohustas kohalikul võimul asutama ja ülal pidama rahvaraamatukogusid, haruraamatukogusid, raamatulaenutuspunkte ja rändraamatukogusid säärasel arvul, et raamat oleks kergesti kättesaadav igale töötavale kodanikule. Rahvaraamatukogule tuli anda kasutamiseks vähemalt kaks kultuuriselt sisustatud ruumi: üks raamatutehoiuks ning raamatukoguhoidja tööruumiks ja teine lugemistoaks, lugejate koosolekuteks, näitusteks ning muuks kultuurilis-poliitiliseks tegevuseks. (Rahvaraamatukogunduse....- Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja, 1940:13, lk 169-170)

Peale sõda asutati Lääne-Virumaal ajavahemikus 1947.-1956. aastal kuus raamatukogu.

Kihlevere raamatukogu täpne asutamisaasta on teadmata. Esimesed sissekanded raamatukogu dokumentidesse on tehtud 1947. aastal, millest võib järeldada, et samal aastal raamatukogu ka asutati. Arvatavasti asus raamatukogu algselt Aukülas, kust koliti 1947. aastal Kihlevere mõisahoonesse. Aastaruannetest selgub, et 1957.-1959. aastatel oli raamatukogul pinda 42-30 m². (LVMA.637.1.83, LVMA.837.1.19, LVMA.837.1.21)

1962.-1964. aasta aruannete järgi on pinda vaid 14 m². Raamatukogu ruumid on väiksed, pimedad ja niisked. (LVMA.837.1.34, LVMA.837.1.40, LVMA.837.1.46)

1963. aasta aruandes on pinna vähenemise ja ruumide kehva seisukorra põhjuseks toodud, et sovhoosi administratsioon on varasematel aastatel võtnud raamatukogult ruumid ülekohtuselt ära, aga uusi ruume ei anta. (LVMA.837.1.40) Mõisahoonesse jäi raamatukogu 1994. aastani. (Kihlevere raamatukogu kroonika)

Muuga raamatukogu on asutatud 1. juulil 1956. aastal, kuid lugejaid teenindama hakkas 1. jaanuarist 1957. aastal. Algselt asus raamatukogu Noavere külas Muuga külanõukogule kuuluvas majas, kus teisel korrusel oli ruumi 21 m². Majas asusid lisaks raamatukogule veel külanõukogu, sidejaoskond, kauplus ja mõned korterid. Esimese korruse korteris elas kaupluse juhataja ning teisel korrusel oli neli korterit raamatukogu töötajale ja õpetajatele. 1961. aastal koliti raamatukogu alumisele korrusele 30 m² pinnale. Külanõukogu, pood ja sidejaoskond koliti majast välja 1964. aastal. Kuna raamatukogu asus keskusest ja koolist eemal, oli avatud ka kolm laenutuspunkti- Muuga koolis, Muuga osakonna kontoris ja Paasvere osakonna kontoris. (Muuga raamatukogu kroonika)

Sõmeru raamatukogu eellugu ulatub juba 20. sajandi algusesse, mil oli rajatud Kaarli-Raudlepa kooli raamatukogu. Kaarli Tuletõrjeseltsi eestvõtmisel valmis 1922. aastal Kaarli seltsimaja, kuhu koondusid ka kõik ümbruskonna raamatukogu- ja kultuuriseltsid. 1931. aastal otsustas Kaarli (Sõmeru) vallavolikogu võtta avalike raamatukogude võrku Kaarli Rahvaraamatukogu Seltsi, Uhtna-Sämi Vabatahtliku Tuletõrjeseltsi, Sõmeru Hariduse Seltsi Kohala osakonna ja Kohala Raamatuseltsi eraraamatukogud. Enne sõda seltsid lagunesid.

Sõmeru raamatukogule pandi alus Kaarli raamatukogu loomisega 1951. aastal.

Raamatukogule anti üks väike tuba Kaarli külanõukogu majas Ubja tee ääres, kus ta asus 1988. aastani. 1994. aastal nimetati Kaarli raamatukogu ümber Sõmeru raamatukoguks. (Sõmeru raamatukogu kroonika)

Triigi raamatukogu kohta on andmeid väga napilt, kuna 1993. aasta põlengus hävis ka raamatukogu kroonika.

Triigi raamatukogu asutati 1955. aastal, kui pärast Vajangu raamatukogu likvideerimist toodi sealne raamatufond Triigi mõisa. Kuna raamatukogu jaoks vastavat ruumi ei olnud, siis ajutiseks kasutamiseks sai läbikäidav ametiühingute klubi tuba mõisahoones. Mõnisada raamatut paigutati kappidesse, ainult Lenini ja Stalini teoste tarvis leiti riiul ja see paigutati ukse juurde nähtavale kohale. Mõisahoones asus raamatukogu kuni 1993. aastani, kui mõis tulekahjus koos raamatukoguga täielikult hävis. (Triigi..., 2015)

Põlula Rahvaraamatukogu asutati 1947. aastal ja see asus Põlula rahvamajas, mis oli ümber ehitatud vanast mõisa aidast. Samas majas asusid veel külanõukogu ja kauplus. Raamatukogu kasutuses oli üks kappidega kaheks jaotatud tuba. Rahvamaja koos raamatukoguga hävis tules aprillis 1949. aastal. Peale põlengut vahetas raamatukogu pidevalt asukohta, asudes esmalt endises Mältoni majas, seejärel Põlula kooli ülemises ja alumises majas, kus raamatukogul oli kasutada ühine ruum klassiga. Üheks ajutiseks asukohaks oli samuti Põlula viinavabrik. 1952. aastal asuti kolhoosi hoones (endine Mältoni maja), kus kasutati külanõukoguga ühist tuba (30 m²). 1953. aastal saab raamatukogu samas majas omaette ruumi. 1958. aastal toimub kolimine Põlula mõisahoones asuvasse koolimajja, kus tal oli omaette 40 m² ruum. 1961. aastal kolib raamatukogu Ulvi külasse Ulvi mõisa II korrusele. Raamatukogul oli seal põrandapinda 30m². 1962. aastal saab raamatukogu peale korralikku remonti 70 m² pinna Ulvi mõisa II korrusel. Seoses kolimisega Ulvi külasse nimetati raamatukogu Rakvere rajooni Keskraamatukogu Põlula haruraamatukogu Ulvi Haruraamatukoguks. (Ulvi raamatukogu kroonika)

Varangul oli sajandi alguses loodud väike seltsiraamatukogu, mis hävis sõjas. Praegune raamatukogu asutati 1951. aastal. Raamatukogule anti kasutamiseks külanõukogu ruumidest üks läbikäidav tuba, teistes tubades asusid külanõukogu ja sideagentuur. 1952. aastal hakkas sideagentuur töötama raamatukoguga ühes ruumis. 1953. aastal sai raamatukogu samas majas uue, omaette lukustatava ruumi. 1956. aastal sai raamatukogu juurde teise ruumi ja siis oli pinda poole rohkem ehk 58 m², kuid mitte raamatutele, vaid see ruum oli punanurk. Avariileid oli vähe, osa raamatuid asus kappides. Järgnevatel aastatel saadi küll riiuleid juurde, kuid lõpuks ikka riiuleid napib ja osa raamatuid asub põrandal. 1959. aasta aruandest nähtub, et raamatukogu omas kolme tuba, millest üks on läbikäidav. (LVMA.837.1.21)

Kuna raamatukogu asus keskusest väljas ja talvel oli sinna juurdepääs raskendatud, siis oli juba 1964.-1965. aastal päevakorras, et ruumide vabanemise korral keskuses viiakse raamatukogu sinna üle, kuid see juhtus alles 1969. aastal. (Varangu raamatukogu kroonika)

Kõik peale sõda asutatud raamatukogud asusid ühes majas koos teiste asutustega. Enamasti asus samas majas ka külanõukogu. Muuga, Sõmeru ja Varangu raamatukogud asukohtadeks olidki külanõukogu majad. Kihlevere ja Triigi raamatukogud asutati mõisahoonetesse. Ulvi raamatukogu sai ruumi rahvamajja. Sõmerul ja Varangul olid teadaolevalt raamatukogud juba varasemal ajal eksisteerinud ning nende puhul võib lugeda uute kogude loomist traditsiooni jätkamiseks.

Valgamaal asutati 1944. aasta detsembris üks raamatukogu. (Karja, 2013) Võrumaal asutati 1946. aastal üks ja 1949. aastal samuti üks raamatukogu. (Siska, 2014)

Viljandimaal oli ajavahemikul 1940-1947 asutatud kümme uut raamatukogu. Neist kõik ei olnud siiski rahvaraamatukogud, mõned neist olid asutatud kolhoosidesse- sovhoosidesse. (Lehesmets, 1967)

Antud võrdlusandmete põhjal võib väita, et Lääne-Virumaal oldi uute raamatukogude asutamisel küllaltki aktiivsed. Raamatukogu asutamise eeldusteks oli asustuse kiire areng, elanikkonna pidev kasv ning soodsad majanduslikud tingimused. Kui läheduses puudus raamatukogu, siis see oli samuti ajendiks uue raamatukogu loomisele.

KOKKUVÕTE

Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude arengut on mõjutanud ajaloolised sündmused Eestis, sealhulgas Nõukogude okupatsioon ning tolle ajastu eripära, aga väga palju ka raamatukogudes töötanud inimesed, kes püüdsid hoida raamatukogud võimalikult mitmekesistena.

Käesolevas töös oli lähema vaatluse all periood 1940-1964, ehk periood, mis algab Nõukogude okupatsiooni tulekuga, kuni 1964. aastani, mil haldusjaotuse muutumise tulemusel saavutas Lääne-Viru maakond oma praegused piirid. Töös käsitleti praegu eksisteerivaid raamatukogusid, ning töö tulemusena saadi ülevaade Lääne-Virumaa rahvaraamatukogudest, nende paiknemisest ja ümberpaigutamistest sellel ideoloogiliselt ja poliitiliselt väga keerukal perioodil.

Eesti rahvaraamatukogud on olnud tihedalt seotud seltside ja koolidega, nii ka Lääne-Virumaal. Uurides raamatukogude paiknemist asukohtade kontekstis nii enne, kui peale Teist Maailmasõda, sai teha järelduse, et enamus maakonna rahvaraamatukogudest on alguse saanud kultuuri ja haridusega seotud seltsidest. Seepärast asusid raamatukogud enne sõda enamjaolt koolides, rahvamajades või seltside ruumides. Peale sõda olid asukohad suures osas muutunud. Üheks põhjuseks sai olla seltside likvideerimine ja natsionaliseerimine 1940. aastal. Uute asupaikadena võeti uue võimu ajal kasutusele külanõukogud, täitevkomiteed ja teised omavalitsuse asutused, kus aga ruumi nappis. Ruumide kitsikuse probleem iseloomustab kogu käsitletavat ajaperioodi. Muret valmistasid külmad ja remonti vajavad ruumid.

Analüüsides raamatukogude ümberpaigutamist koolimajadest teistesse asupaikadesse selgus, et oma endise asupaiga säilitas kaheteistkümnest vaid kaks raamatukogu. Suure muutuse üheks põhjuseks võib pidada raamatukogu sideme nõrgenemist kooli ja kooliõpetajatega ning ühiskonna ideoloogilist muutumist. Kõige rohkem paigutati raamatukogusid ümber eramajadesse ja täitevvõimu hoonetesse, rahvamajadesse mõnevõrra vähem.

Seltsi- ja rahvamajades asunud raamatukogude ümberpaiknemisi vaadeldes ei kujunenud samuti välja mingit ühist mustrit, kuna oma vanasse asupaika jäi neli raamatukogu, linnavalitsuse hoonesse paigutati üks ja erinevate asutuste hoonetesse paigutati kaks raamatukogu. Omaette hoonesse kolis üks raamatukogu. Hilisemate ümberpaigutamiste tulemusel jäi neist raamatukogudest rahvamajasse vaid üks raamatukogu. Ümberpaiknemise põhjused olid kõigi raamatukogude puhul erinevad ja mingit süsteemset lähenemist ja seost aastate lõikes raamatukogude asupaikade muutmisel polnud. Ümberpaigutamine toimus kaootiliselt.

Vallamajades ja linnavalitsuse hoonetes asunud raamatukogudest vahetasid kõik peale sõda asukohta ja leidsid uued asupaigad otseselt või kaudselt täitevõimu käsutuses olevates hoonetes.

Peale sõda loodud raamatukogud paigutati enamjaolt kas külanõukogu hoonetesse või mõisahoonetesse. Sellel perioodil oligi iseloomulik mõisahoonete ulatuslik kasutuselevõtt raamatukogude paigutamisel. Peale 1919. aasta maareformi võõrandati mõisad nende omanikelt ja mõisad jäid ilma kindla otstarbeta. 1940ndatel aastatel alanud nõukogude kord vaatles neid praktilisest otstarbest lähtudes, kasutades neid erinevate asutuste asupaigana.

Lääne-Virumaal asus enne sõda eramajas vaid üks raamatukogu, kuid sõjajärgselt paigutati paljud raamatukogud ümber omanikega eramajadesse. Võimuorganid kasutasid õigust ja võimu ruume oma vajaduste kohaselt rekvireerida ja teadaolevalt maksti mõnele omanikule ruumide kasutamise eest. Mõned raamatukogud paigutati aga eramajadesse, mille omanikud olid küüditatud.

Peaaegu kõik Lääne-Virumaa raamatukogud jagasid ühist hoonet mõne teise asutustega ja mõnel puhul kasutati isegi ühiseid ruume.

Vaadeldes raamatukogude paiknemist aastate lõikes, siis võib täheldada, et alates 1940ndatest aastatest vähenes koolimajade osakaal raamatukogude asupaikadena. Seltsi- ja rahvamajades, hilisemalt kultuurimajades paiknenud raamatukogude arv püsis küllaltki stabiilsena ja omas asupaikadena küllalt suure osa. Alates 1940ndate aastate lõpust hakkas oluliselt kasvama raamatukogude arv täitevõimu hoonetes, jäädeski põhiliseks raamatukogude asukohtadeks.

Kuigi päris ühtset põhjust raamatukogude ümberpaiknemistele välja tuua ei saa, siis üheks

ühiseks nimetajaks võib pidada, et uuel võimul oli voli ja võimalust paigutada raamatukogusid ümber oma tahtmist mööda, arvestamata raamatukogude vajadustega. Samas toimusid ümberpaiknemised ka kohalikest oludest ja võimalustest lähtuvalt.

Raamatukogude ümberpaiknemise võrdluses Valgamaa, Võrumaa ja Viljandimaaga ei ole võimalik täiesti ühiseid liikumiste jooni leida, kuid ka neis maakondades liikus suund raamatukogude paigutamisel täitevvõimu hoonetesse tõusvas joones.

Kuna enne nõukogude okupatsiooni võrreldi Eesti raamatukogundust ja tema probleeme tihti teiste põhjamaade, eriti Soome raamatukogundusega, siis oli soov tuua välja Soome raamatukogude ruumide ja paiknemise temaatikat. Kuigi Eestis võeti erinevatel perioodidel vastu seadusi ja määrusi, mis muuhulgas sätestasid ka raamatukogule vajalikke tingimuste olemasolu, siis tegelikkus oli hoopis teine. Soome raamatukogude ruumide temaatikat vaadeldes selgub, et kui Soomes tegeleti rahvaraamatukogudele spetsiaalsete hoonete projekteerimisega, siis Eestis toimus raamatukogude süsteemitu paigutamine ühest kohast teise. Töös käsitletaval perioodil ja ka mõnevõrra hiljem ei ole Eestis raamatukogude ruumide küsimust tähtsaks peetud ja sellega süsteemselt tegeletud.

KASUTATUD MATERJALID

Aaltonen, H. 2012. *The Finnish Library Space :from stacks to living room: a history of the development of public library spaces in Finland.* Helsinki: Avain.

Aaspere raamatukogu kroonika

Allandi, H. 2005. *Tapa linn läbi aegade.*- Tapa: H. Allandi.

Assamalla raamatukogu kroonika 1920- 1974

Avalikud raamatukogud. Käsiraamat raamatukogude ülevalpidajaile ning juhatajaile. 1925.
Tallinn: Haridusministeerium

Blaufeldt, A. 1962. *Mälestusi endisest Einmannist.* Käsikirjaline Vajangu raamatukogu kroonika vahel

Ehitav Kadrina.- Virumaa Teataja, 1938, 26.08

Haljala raamatukogu kroonika

Heljas, M.-A. 2009. *Võsu rahvas ja tema lugu.* Tallinn: Grenader Kirjastus

Kadila raamatukogu kroonika.

Kadrina raamatukogu kroonika.

Karepa raamatukogu kroonika.

Karja, H. 2013. *Valgamaa raamatukogude paiknemine.* Seminaritöö. Tartu Ülikool, Infohariduse osakond

Kihlevere raamatukogu kroonika

Kiltsi raamatukogu kroonika.

Kinnep, A. 2014. *Rakke haridusseltsi sada aastaringi*. Rakke : Rakke Valla Hariduse Selts

Koolimäe raamatukogu kroonika 1924-1988

Kuidas loeb Vihula.- Virumaa Teataja, 1932, 17.11

Kunda raamatukogu kroonika

Laekvere avalik raamatukogu uutes ruumides.- Virumaa Teataja, 1933, 04.04

Laekvere Haridusseltsi raamatukogu täieneb.- Virumaa Teataja, 1928, 14.01

Laekvere Haridusseltsi tegevusest.- Virumaa Teataja, 1931, 07.03

Laekvere saab rahvamaja.- Virumaa Teataja, 1932, 13.02

Lehesmets, H. 1967. *Viljandi rajooni raamatukogude võrgu arengutee 1860- 1967*. Tartu Riiklik Ülikool, Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.

Lepna raamatukogu kroonika

Linna raamatukogu korraldusest.- Virumaa Teataja, 1927, 17.08

Lotman, P. 1991. *Raamatukogu roll sõjajärgses Nõukogude Eestis.* - Eesti Rahvusraamatukogu toimetised II.

LVMA.177.1.75

LVMA.637.1.5

LVMA.637.1.75

LVMA.637.1.83

LVMA.837.1.33

LVMA.837.1.35

LVMA.837.1.19

LVMA.837.1.21

LVMA.837.1.34

LVMA.837.1.39

LVMA.837.1.40

LVMA.837.1.46

Mahu ja tema vaim.- Virumaa Teataja, 1940, 02.01

Muuga raamatukogu kroonika

Möldre, A. 2005. *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940-2000*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Raamatukogu uutes ruumides.- Virumaa Teataja, 1937, 07.05

Raamatukogude võrk ümberkorraldamisel.- Virumaa Teataja, 1939, 15.03

Raamatukoguhoidja käsiraamat. 1964. Toimetaja dotsent **Johani, H.** Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus

Rahvaraamatukogude võrk.- Raamatukogu, 1923:1

Rahvaraamatukogunduse korraldamise juhend.- Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja, 1940:13

Rakke raamatukogu kroonika.

Rakvere raamatukogu kroonika

Roela raamatukogu kroonika.

Saksi raamatukogu kroonika

Simuna raamatukogu kroonika.

Siska, Ü. 2014. *Võrumaa rahvaraamatukogude asupaigad*. Tartu Ülikool, Sotsiaal- ja haridusteaduskond.

Suurim hooletus.- Sirp ja Vasar, 1954, 24.12

Sõmeru raamatukogu kroonika

Štrik, M. 2014. *Rahvamajad muutuv as ühiskonnas*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond.

Tamsalu : [130 aastat raudteeliiklust, omanäolised erakauplused ja laadad, lubjapark ja töötav paemurd-muuseum, väikelinn kui spordikants]. 2007. Tallinn, Maalehe Raamat

Tamsalu raamatukogu kroonika

Tapa raamatukogu kroonika

Tarwidus raamatukogu järele.- Virumaa Teataja, 1933, 10.10

Tingre, I. 2000. *Eesti NSV Kultuuriministeerium ja raamatukogud 1953-1973*. - ERÜ aastaraamat 1999, nr 11.

Triigi raamatukogu kodulehekülg, Kasutatud 11.05.2015

<http://raamatukogu.v-maarja.ee/index.php/tajalugu>

Uhtna raamatukogu kroonika

Ulvi raamatukogu kroonika

Uuet, L. 2002. *Eesti haldusjaotus 20. sajandil*. Tallinn: Eesti Omavalitsusliitude Ühendus.

Vabaharidustööst Laekveres.- Virumaa Teataja, 1931, 13.01

Vajangu raamatukogu kroonika

Varangu raamatukogu kroonika

Venevere raamatukogu kroonika

Veneverest: Kogu raamatud isiklikuks „mälestuseks”.- Virumaa Teataja, 1942, 30.04

Vihula raamatukogu kroonika.

Viru-Jaagupi raamatukogu kroonika.

Viru-Kabala raamatukogu kroonika.

Viru-Nigula raamatukogu kroonika.

Viru-Nigula rahvamaja nägusamaks.- Virumaa Teataja, 1935, 11.09.

Vohnja raamatukogu kroonika

Võsupere raamatukogu kroonika.

Väike-Maarja raamatukogu kroonika.

Wiru-Jaagupi seltsielu ummikus.- Virumaa Teataja, 1931, 20.01.

100 aastat raamatukogu Rakveres.- Rakvere, VR Kirjastus, 2012

LISAD

Lisa 1 Seltsidest alguse saanud raamatukogud

Raamatukogu	Asutaja selts
Assamalla	Porkuni Rahvaraamatukogu Selts
Haljala	Haljala Rahvaraamatukogu Selts
Sõmeru (Kaarli)	Sõmeru Hariduse selts
Kadila	Kadila Rahvaraamatukogu Selts
Kadrina	Kadrina Eesti Hariduse Selts
Karepa	Karepa Laulu- ja mänguselts
Kiltsi	Kiltsi Hariduse Selts
Koolimäe	Koolimäe Rahvaraamatukogu Selts
Kunda	Port-Kunda Rahvaraamatukogu Selts
Laekvere	Laekvere Hariduse Selts
Rakke	Rakke Hariduse Selts
Rakvere	Rakvere Hariduse Selts
Roela	Roela Muusika ja Kirjanduse Selts
Salla	Salla Haridusselts
Simuna	Simuna Naisselts
Tamsalu	Tamsalu Rahvaraamatukogu Selts
Tapa	Tapa Noorsoo Kasvatuse Selts
Uhtna	Uhtna-Sämi Maanaiste Selts?
Vihula	Vihula Hariduse Selts
Viru-Jaagupi	Viru-Jakobi Haridusselts
Viru-Kabala	Kabala Muusika ja Kirjanduse Selts
Viru-Nigula	Viru-Nigula Haridusselts
Väike-Maarja	Väike-Maarja Põllumeeste Selts

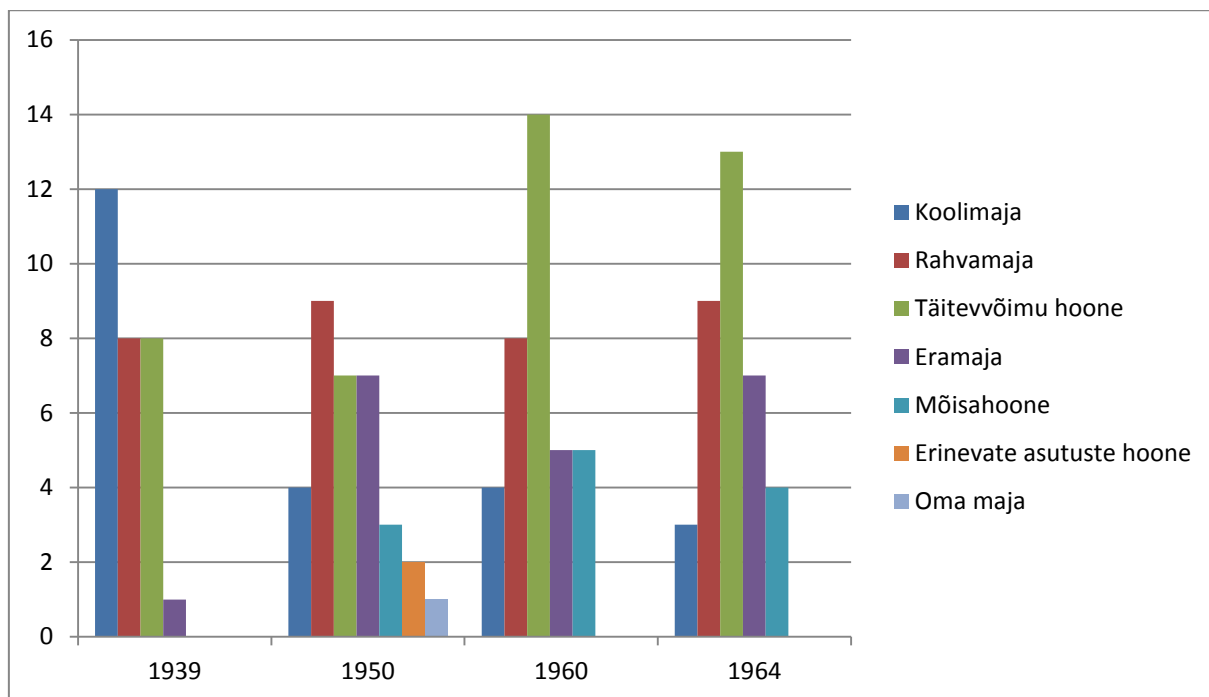
Lisa 2 Raamatukogude asukohad enne ja peale Teist maailmasõda

Raamatukogu	Asukoht 1939. aasta seisuga	Asukohad peale sõda
Aaspere	vallamaja	külanõukogu 1945
Assamalla	koolimaja	eramaja 1946; vallamaja 1952
Haljala	vallamaja	valla täitevkomitee 1943; kultuurimaja 1957
Kadila	rahvamaja	rahvamaja
Kadrina	rahvamaja	apteegi maja 1949; rahvamaja 1951
Karepa	koolimaja	rahvamaja 1941
Kihlevere		asutatud 1947 ?; mõisahoone
Kiltsi	koolimaja	külanõukogu 1948; eramaja 1960ndate keskel
Koolimäe	koolimaja	koolimaja 1995
Kunda	alevivalitsuse hoone	töölismaja 1946; kultuurimaja 1948; linnavalitsus 1956; kultuurimaja 1961
Lahu	eramaja	eramaja 1945; koolimaja 1960ndate algus
Laekvere	vallamaja	eramaja 1945
Lepna	koolimaja	koolimaja mõisahoones kuni 1996
Muuga		asutatud 1956; külanõukogule kuuluv maja
Rakke	koolimaja	eramajad 1941, 1954, 1962
Rakvere	linnavalitsuse maja	linnavalitsusele kuuluvad hooned
Roela	koolimaja	täitevkomitee 1946; eramaja 1948; külanõukogu 1952; mõisahoone 1960
Saksi	vallamaja	mõisahoone 1947; kolhoosi hoone 1957; eramaja 1963
Salla	koolimaja	vallamaja 1952
Simuna	seltsimaja	erinevate asutuste hooned 1945-1961; rahvamaja 1961
Sõmeru		asutatud 1951; külanõukogu kuni 1988
Tamsalu	?	koolimaja 1946; alevivalitsuse maja 1950

Tapa	seltsimaja	linnavalitsuse hoone 1945; haridusseltsi maja 1940ndate lõpp
Triigi		asutatud 1955; mõisahooned kuni 1993
Uhtna	koolimaja	eramaja 1950; mõisahooned 1951
Ulvi	asutatud 1947	rahvamaja; eramaja; kolhoosi hoone 1952; koolimaja 1958; mõisahooned 1961
Vajangu	?	rahvamaja 1947
Varangu		asutatud 1951; külanõukogu kuni 1969
Venevere	vallamaja	koolimaja 1950; rahvamaja 1953
Vihula	koolimaja	vallamaja 1940; koolimaja 1960
Viru-Jaagupi	seltsimaja	omaette majas 1945
Viru-Kabala	rahvamaja	rahvamaja; külanõukogu 1960
Viru-Nigula	rahvamaja	rahvamaja kuni 1993
Vohnja	vallamaja	mõisahooned 1950ndatel
Võsu	rahvamaja	rahvamaja; eramaja 1958
Võsupere	koolimaja	eramaja 1944
Väike-Maarja	koolimaja	rahvamaja 1945

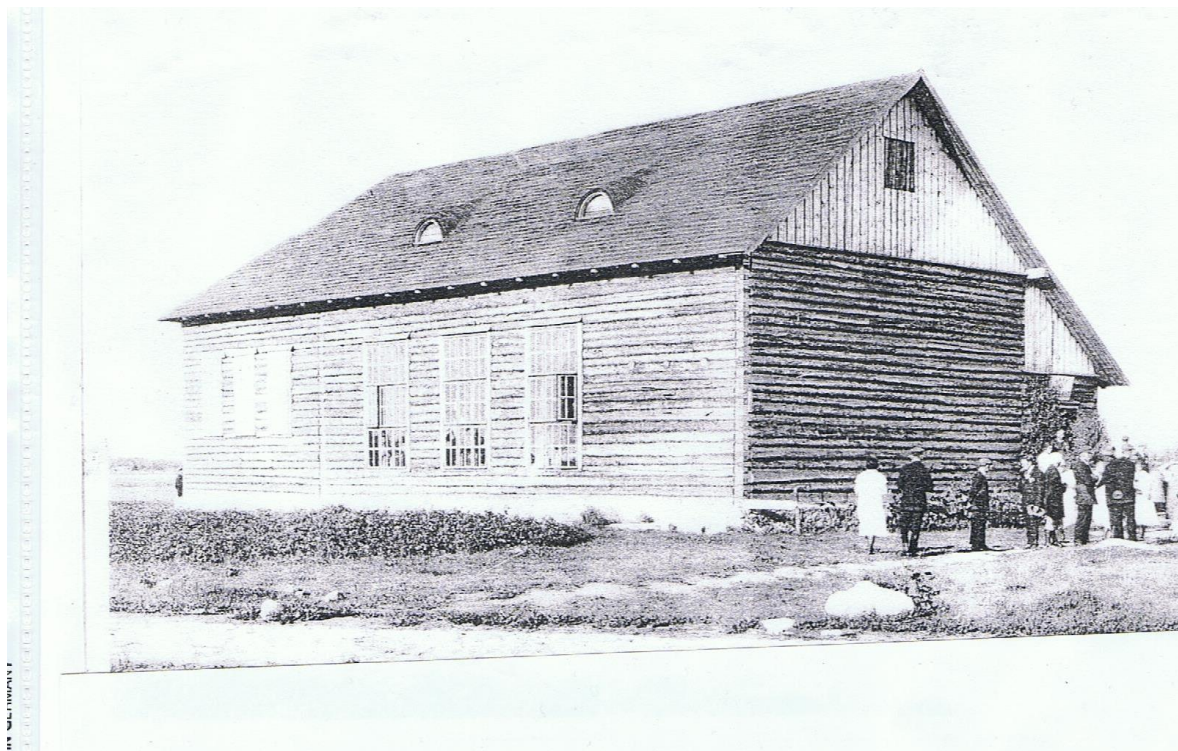
Lisa 3 Raamatukogude paiknemine Lääne-Virumaal aastate lõikes

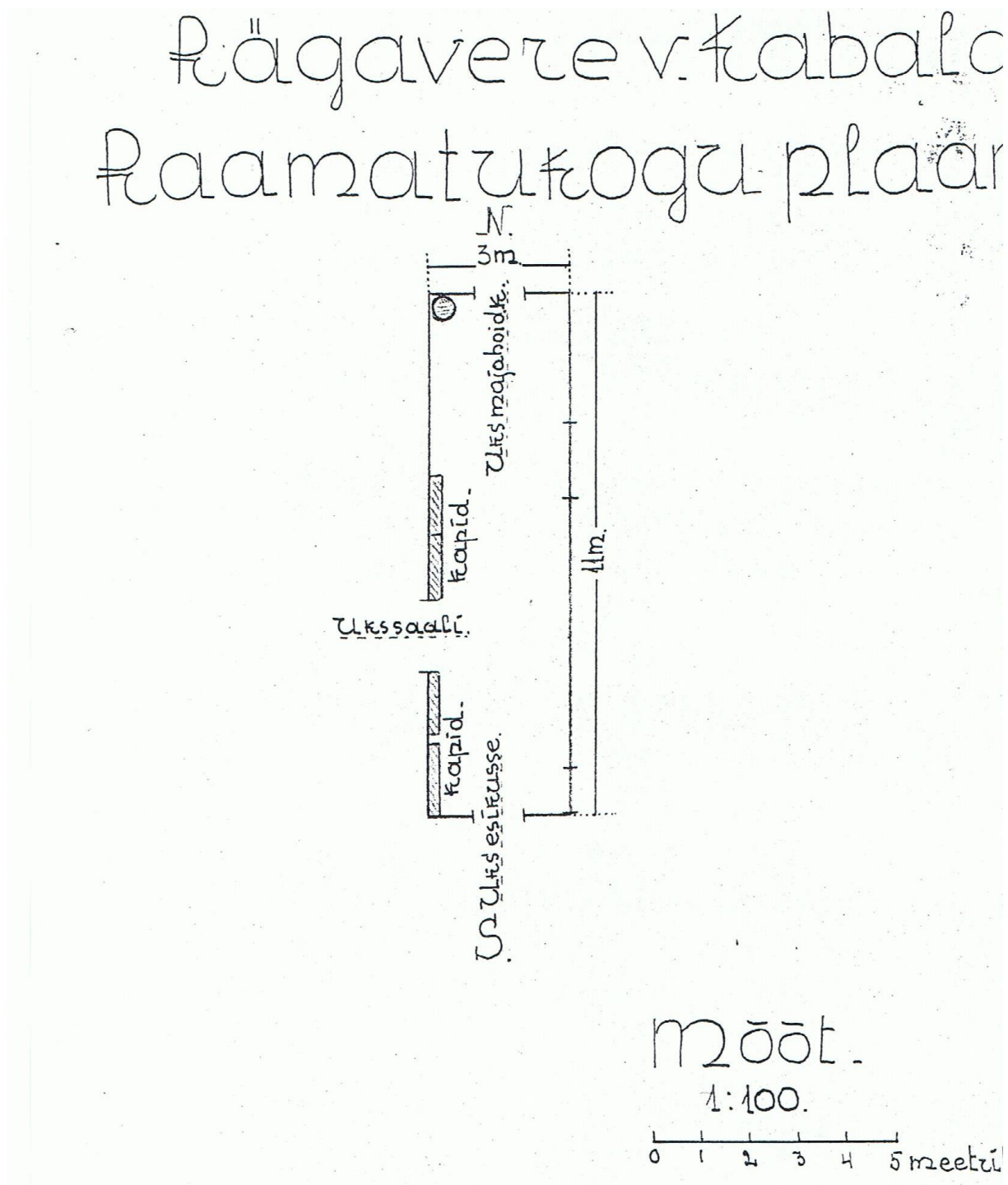
Lisa 4 Koolimäe koolimaja

Lisa 5 Viru-Kabala rahvamaja

Lisa 6 Viru-Kabala raamatukogu ruumiplaan

SUMMARY

It is difficult to underestimate the importance of libraries. Libraries have been the centers of cultural, educational and social life from the beginning of their existence. Over the years and during wars and different political situations, the function and the nature of libraries have changed. The location and the condition of its libraries have always depended on society. This is a study of the West-Viru County public libraries' locations of the years of 1940-1964. Virumaa today is divided into West and East-Viru counties, and since the West-Viru county boundaries have changed several times during the period of different administrations, this study concentrates on the current provincial boundaries. The research concentrates on existing libraries, and gives an overview of the West-Viru County public libraries during an ideologically and politically very complicated period.

West-Viru County currently operates 42 libraries; the history of 37 is discussed in this paper. Hulja and Viitna libraries were established later, Jäneda and Lehtse became part of Lääne-Viru County in 2006 and the data of Tudu and Vinni-Pajusti libraries was not available.

The aim of this study was to obtain an overview of how the locations of the libraries changed after the occupation of 1940 and if the change was systematical or happened chaotically.

The study is based on the locations of libraries before 1940. The relocation of libraries is divided into groups according to new locations (schools, community centers, administration buildings, private houses, manor houses and buildings of different agencies).

Estonian public libraries have been closely associated with the voluntary societies and schools. Most of the county public libraries have started in the cultural and educational societies. Therefore, the libraries before the war were mostly situated in schools, community centers, or society buildings. After the war, the locations were changed. One reason may have been the liquidation and the nationalization of voluntary societies in 1940. The new

administration changed the location of all libraries, relocating them to different administration and municipal buildings, where there was usually not enough space.

The libraries established after the war, were located to the local administration buildings, or the manor houses. An extensive usage of the manor houses is very characteristic to this period. After the war many libraries were also placed in private homes or houses whose owners had been deported. Almost all of the West-Viru county libraries shared their space or sometimes even the same room with other administration offices.

Looking at the location of libraries over the years, it can be noted that since 1940 the usage of school buildings for the libraries decreased. The number of the libraries located in community centers and culture houses, remained relatively stable. Since the late 1940s the number of libraries located in administrative buildings began to increase significantly and became the main location for the libraries.

Before the Soviet occupation, the development and the problems of Estonian librarianship were often compared with other Nordic countries, especially Finland. The study also touches the subject of Finnish public library facilities and locations. While in Finland the new buildings were specifically designed for the libraries after the war, the unsystematic relocation from one place to another was happening in Estonia.

Although no single reason for the displacement practices of the libraries can be identified, the one common denominator was the administration's right to place libraries into one's own way, without considering the needs of libraries. However, the relocation took place in the light of local circumstances and possibilities.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Imbi Lumiste

(sünnikuupäev: 13.09.1965)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
“Praeguste Lääne-Virumaa rahvaraamatukogude asupaigad aastatel 1940-1964“,

mille juhendaja on Ilmar Vaaro,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19.05.2015